

Holokaustas Raseinių apskrityje: Viduklės valsčiaus žydų bendruomenės sunaikinimas (1941 m. birželis–rugpjūtis)

Straipsnio tikslas – remiantis negausia šaltinių baze, apibūdinti antisovietinio Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) Viduklės valsčiaus organizacijos veiklą Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo išvakarėse ir pradžioje, atskleisti su holokaustu susijusius įvykius ir šių nusikaltimų ypatumus Viduklės valsčiuje 1941 m. vasarą, parodyti nacių vaidmenį, metodus ir „technologijas“, naudotas įtraukiant lietuvius į žydų išpilietinimo, diskriminavimo ir izoliavimo priemones bei žudynes, papildyti holokausto Lietuvos provincijoje istoriografiją dar vienu lokaliu tyrimu mūsų šalies gyventojams pragaištingos 1940–1944 m. (bolševikmečio ir nacmečio) istorijos kontekste. Remiamasi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) baudžiamosiomis sovietmečio bylomis, Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fondų medžiaga, Raseinių rajono ir Viduklės kraštotyrininkų ir tyrinėtojų užrašytais vietinių žmonių atsiminimais, kitais šaltiniais. Straipsnis pratęsia Raseinių apskrities valsčių žydų bendruomenių naikavimo tyrimus, pradėtus straipsniu apie holokaustą Kražių valsčiuje žurnale „Genocidas ir rezistencija“, 2009 m. Nr. 2(26).

IVADAS

Pokario sovietų okupacijos pradžioje Lietuvos žydų tragedijos Antrojo pasaulinio karo

metais tyrimas nesulaukė reikiamo dėmesio. Netgi galima tvirtinti, kad šios temos buvo vengiama. Ir tai visai suprantama. Mat, kaip dabar vis labiau aiškėja, Josifas Stalinas net rengė žydams „socialistinių (bolševikų)“ holokaustą, tačiau nespėjo – „tautų vadas“ mirė 1953 m. Todėl ištisą dešimtmetį buvo vien tik fiksuojami „hitlerininkų ir jų vietos talkininkų nusikaltimai prieš tarybinius piliečius“. Tuo metu didesnės bausmės būdavo skiriamos ne žydų žudikams, bet antisovietiniame 1941 m. Birželio sukilime dalyvavusiems ar su sovietų partizanais kovojusiems lietuviams. Vėliau Sovietų Lietuvos istoriografijoje Lietuvos žydų tragedijos nacių okupacijos metais tema būdavo „susidomima“ tik pablogėjus SSRS ir JAV santykiams. Pastarojoje valstybėje, nepripažinusioje 1940 m. Lietuvos okupacijos ir aneksijos teisėtumo, aktyviai veikusi lietuvių išeivija siekė priminti pasauliui lietuvių tautos siekius atgauti nepriklausomybę. Sustiprėjus šaltojo karo konfrontacijai, Sovietų Lietuvoje padaugėdavo mokslinių ir publicistinių leidinių, periodikos straipsnių, kuriuose buvo pažeriama su Lietuvos žydų bendruomenės žūtimi 1941–1945 m. susijusių faktų ir skaičių. JAV ir kitose Vakarų šalyse ieškota ten įsikūrusių lietuvių bendruomenių veikėjų „bendradarbiavimo su naciais įkalčių“. Tam labai tiko holokausto, kurio tyrimai ilgainiui išsiplėtė tarptautiniu mastu, tema. Soviet-

tmečio holokausto istoriografijoje vyravo „lietuvių buržuazinius nacionalistus“ demaskuojantys darbai. Knygų serijos „Faktai kaltina“ leidiniuose šaltinių ir jų fragmentų atranka buvo tendencinga. Tiesa, ir tose knygose galima rasti savotiškų pradmenų objektyviems šiandienos tyrimams. Ypač tai pasakytina apie dviejų dalių leidinyje „Masinės žudynės Lietuvoje“¹ spausdinamus nekupiūruotus nacių dokumentus ar jų fragmentus, kurie atskleidžia Lietuvos žydų persekiojimą, izoliavimą ir žudynes. Pažymėtina, kad tiriamojo darbo vertę geriausiai išlaikė kruopščiai archyviniais šaltiniais pagrįsta Kazimiero Rukšėno disertacija, tačiau ji nebuvo išspausdinta². Šiame straipsnyje Lietuvos provincijoje vykusio holokausto tyrimų nuo 1990 m. istoriografija nepateikiama – ji glaustai išdėstyta Kražių vls. žydų bendruomenės žūčiai 1941 m. skirtame autoriaus straipsnyje³.

Viduklės valsčiaus žydų bendruomenės tragedija atsispindi leidinio „Masinės žudynės Lietuvoje“ suvestinėse lentelėse⁴, kai kuriuose sovietinės periodikos straipsniuose⁵. Tokie straipsniai, kurių, palyginti su „liaudies gynėjų“ ir „buržuazinių nacionalistų“ pokario kovų aprašymais, buvo labai mažai, šaltojo karo metais taip pat turėjo atlikti kontrpropagandinį vaidmenį.

Jau atkurtoje Lietuvos Respublikoje išleistos lokalinės monografijos „Viduklė“⁶ sudarytojo Antano Pociaus straipsnyje „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“ yra skyrelis „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“⁷. Jo pabaigoje daugiausia atsiminimų pagrindu trumpai apibūdinta ir Viduklės žydų bendruomenės žūtis. Vėliau išleistoje knygoje „Raseinių krašto žydai“⁸ to paties A. Pociaus rašinyje⁹ yra daugmaž ta pati medžiaga apie 1941 m. vasaros įvykius. A. Pociaus darbai daugiausia remiasi jo paties ir kitų kraštotyrininkų neseniai užrašytomis vidukliškių atsiminimais. A. Pociaus

straipsnius papildė neseniai užrašytų vietos gyventojų atsiminimų fragmentai, patekę į 2002–2003 m. vykdyto projekto vadovių Eugenijos Verygienės ir Aidos Pauliuščenkienės darbą „Žydų holokausto istorija Viduklėje“¹⁰.

Be abejo, praėjus daugiau kaip pusei amžiaus nuo 1941 m., labai sumažėjo atsiminimų pateikėjų, priblėso tebegyvenančių tų įvykių amžininkų atmintis. Archyvų medžiagos spragas leidžiančių užkaišyti atsiminimų galėjo būti daugiau, o juose – gausiau faktų ir datų, jeigu sovietmečiu būtų buvusi leista normali neideologizuota kraštotyros veikla. Ypač tai pasakytina apie 1941 m. Lietuvos žydų tragediją, kurios tyrinėtojams naciai stengėsi palikti kuo mažiau jų nusikaltimus inkriminuojančių dokumentų (plačiai remtasi įsakymais ir nurodymais žodžiu). Tokių nacių siekį ir praktiką „veikti užkulisyje“ konstatavo žydus Lietuvoje žudžiusios vokiečių saugumo policijos ir SD specialiosios A operatyvinės grupės SS brigadefureris Walteris Stahleckeris savo ataskaitoje¹¹.

Nepriklausomoje Lietuvoje nuo 1991 m. jau buvo galima pradėti gilintis ir į sovietų okupacijos metais KGB žinioje buvusio baudžiamųjų bylų archyvo šaltinius, dabar sudarančius LYA fondus. Atsirado galimybė naudotis ir buvusiais išlaptintais nacių okupacijos laikotarpio LCVA fondais, kurie istorikams buvo iš esmės neprieinami kone iki 1990 m.

LYA baudžiamųjų bylų medžiaga atskleidžia išsamesnį holokausto Viduklės vls. vaizdą, tik ją būtina kritiškai įvertinti ir atmesti abejotinas sovietinių tardytojų kaltinimų klišes, taip pat išnagrinėti neretai prieštarigus kaltinamųjų nusikaltimais žydams ir tų įvykių liudytojų parodymus ir teiginius. O kraštotyrininkų užrašytuose atsiminimuose galima rasti detalių, papildančių baudžiamųjų bylų duomenis. Tad publikuotuose vidukliškių atsiminimuose

pateikti faktai svarbūs ir šiam straipsniui. Pirmuosius nacių okupacijos mėnesius Viduklės vls. (kaip ir visoje Raseinių apskrityje, išskyrus Jurbarko miestą) nušviečiančių šaltinių LCVA yra mažai, o LYA saugomos baudžiamosios bylos, kurioms būdingas siauras sovietų tardytojų požiūris į 1941 m. istorijos faktus, taip pat neleidžia atsakyti į nemažai klausimų. Ypač tai pasakytina apie asmenis, vienaip ar kitaip prisidėjusius prie žydų bendruomenės sunaikinimo. Tad tik archyvų ir atsiminimų medžiagos sintezė leidžia palikti mažiau spragų tiek holokausto Viduklės vls. istorijoje, tiek tiriant žydų bendruomenių žūtį kitose lokaliuose teritorijose, padeda įvertinti nacių pareigūnų ir lietuvių institucijų vaidmenį, tirti istorikų dar mažai nagrinėtus šios svarbios temos aspektus, ieškoti atsakymų į smulkesnius probleminius klausimus ir aiškintis svarbias detales. Antai žmonės atsiminimuose painioja Viduklės vls. žydų tragedijos įvykius ir datas (net mėnesius), pavyzdžiui, moterų ir vaikų žudynes dažnai nukelia į liepą ar rugsėjį, o iš baudžiamosios byloje esančio išgelbėtos žydaitės liudijimo¹² sužinome tikslią bendruomenės žūties datą – 1941 m. rugpjūčio 22 d.

VIDUKLĖS ŽYDŲ BENDRUOMENĖ

Viduklės žydų bendruomenei priklauso svarbus vaidmuo miestelio, valsčiaus ir aplinkinių vietovių XVI–XX a. istorijoje. XIX a. viduryje Viduklė buvo tipiškas Žemaitijos miestelis. Dauguma jo gyventojų buvo žydai. Žydų tautybės miestelėnų Viduklėje buvo apie keturis kartus daugiau nei kitų tautybių gyventojų. Žydų štetlo apibūdinimas miesteliui tiko dar ir XIX a. pabaigoje. 1897 m. gyventojų surašymo duomenimis, čia gyveno 453 žydai ir 270 katalikų. Nuo 1852 m. žydų padaugėjo penkis, o lietuvių – tik du

kartus¹³. Tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo, pasak tyrinėtojų, „žydų gausumas Viduklėje jau buvo pasiekęs tam tikrą ekonominių galimybių ribą, kai išgyventi nedideliame provincijos miestelyje pasidarė sunku“¹⁴. Viduklės žydų jaunuoliai ir net ištisos šeimos vyko į didesnius Lietuvos miestus ir užsienį. Tad per Pirmąjį pasaulinį karą ir 1919–1940 m. žydų skaičius ir santykinė dalis miestelyje mažėjo. Tačiau daugėjo vietovių, kuriose gyveno žydai: jie kūrėsi ir už 3 km nuo miestelio besiplečiančioje geležinkelio stoties gyvenvietėje, ir kai kurių dvarų, ūkių sodybose. Pasak 1923 m. gyventojų surašymo, Viduklėje gyveno 221 žydas – 148 moterys ir 103 vyrai. Tada miestelyje buvo 694 gyventojai¹⁵. Kad Viduklės žydų bendruomenė ir toliau mažėjo, rodo apytikriai 1937 m. duomenys: valsčiaus centrinėje gyvenvietėje tada gyveno apie 150 žydų ir 450 kitų tautybių žmonių¹⁶.

Nepriklausomybės laikotarpio pabaigoje valsčiaus žydai išlaikė vyraujančią padėtį prekyboje. Viduklės miestelyje žydams priklausė kelios mišrių prekių, manufaktūros, geležies dirbinių ir maisto krautuvės. Kai kurie žydai vertėsi žemės ūkio produkcijos ir antrinių žaliavų supirkimu, vežiojo po kaimus smulkias prekes. Viduklės geležinkelio stoties gyvenvietėje žydas Jankelis turėjo žibalo urmo krautuvę. Tačiau miestelyje nebuvo stambių žydų pirklių. Amatų ir prekinės gamybos srityje jau daugiau darbavosi lietuviai. Žydams tepriklausė kelios kailių dirbtuvės ir siuvimo įmonės, sūrinė, du malūnai, lentpjūvė. Buvo du žydai batsiuviai. Vienas jų, pavarde Mejeris, dar stiklino langus, dengė stogus, statė krosnis. Žydas Zelmonas buvo fotografas¹⁷. To meto Viduklės vls. žydų bendruomenei būdinga, kad joje nebuvo turtingų žydų, galinčių labiau paremti savo vargingesnius tautiečius. Atrodo, kad vietos žydų bendruomenės neturtingumas jau turėjo kelių

kartų tradiciją. Neatsitiktinai lietuvis Viduklės dvaro savininkas F. Stanevičius XIX a. antrojoje pusėje (apie 1870 m.) bendruomenės žydams vietoj senos medinės sinagogos pastatydino mūrinę. Architektūros požiūriu vertinga sinagoga tapo įdomiausiu mūriniu miestelio statiniu¹⁸ ir kartu su kitais pastatais formavo savitą Viduklės architektūrą. Be abejo, ir tame Žemaitijos kampelyje, kaip ir visuose Lietuvos miestuose ir gyvenvietėse, žydų bendruomenė išliko daugiau ar mažiau uždara. Tačiau tokia nedideliame miestelyje kaip Viduklė kasdieniame gyvenime žydai ir nežydai bendravo artimiau nei, pavyzdžiui, Kaune, Šiauliuose ar Raseiniuose ir netgi daugelyje kitų gyvenviečių. Dideliame mieste gyventojai nežydai paprastai turėjo vieną kitą pažįstamą žydą, o Viduklėje, mažame Žemaitijos miestelyje, ir jos kaimiškame valsčiuje lietuviai pažinojo daugumą centrinės gyvenvietės ar net viso valsčiaus žydų. Su jais kiti gyventojai buvo susiję ne tik ekonominiiais, bet ir kultūriniais ryšiais, nes kartu dalyvavo valstybės švenčių minėjimuose, kituose renginiuose. Viduklėje tie ryšiai buvo glaudesni ir dėl lietuvių pastatytos sinagogos.

A. Pocius rašo, kad Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Viduklės miestelyje „buvo belikę 150 žydų“¹⁹. Vietos demografinė statistika kiek keitėsi ir 1939–1940 m., kai miestelio žydų jaunuoliai galėjo laisvai išvykti ne tik į Lietuvos miestus, bet ir į Palestiną, ir 1940–1941 m. sovietų okupacijos sąlygomis. 1941 m. birželio mėn. Viduklės miestelyje gyveno 18 žydų šeimų²⁰. Tada žydų dar gyventa ne tik abiejose Viduklėse, bet ir kitose valsčiaus vietovėse (pavyzdžiui, Šienlaukyje, anksčiau vadintame Šilaukiu). Tad galima teigti, kad Vokietijos–SSRS karo išvakarėse Viduklės vls. žydų, daugiausia gyvenusių pačiame miestelyje ir už 3 km nuo jo esančioje geležinkelio stoties gyvenvietėje, skaičius nesiekė ir dviejų šimtų.

1940–1941 M. SOVIETIZACIJOS IR BOLŠEVIKŲ REPRESIJŲ PADARINIAI

Po 1940 m. okupacijos, dar iki aneksijos, Lietuvą imta sovietizuoti. Viduklės vls. taip pat prasidėjo sparti sovietizacija. Tačiau dauguma vidukliškių neskubėjo žavėtis bolševikų šūkiiais. Tai paaiškėjo jau per vadinamojo Liaudies seimo rinkimus. Viduklės vls. balsavo vos 20–30 proc. rinkėjų. Vietos sovietų pareigūnų ir iš Kauno atvykusių padėjėjų „reputaciją“ gelbėjo apgaulė ir duomenų klastojimas. Per naktį, kai balsavimo būstinėje buvo likę tik sovietų aktyvistai, balsavimo kortelių padaugėjo iki 90 proc. Rašyta, kad vietos rinkimų komisijos pirmininkas buvo beraštis Mockus, sekretorius – tik pasirašyti mokąs Izidorius Živatkauskas²¹. Tačiau paskaičius su Viduklės valsčiumi susijusias baudžiamąsias bylas ir atsiminimus, atrodo, kad 1940–1941 m. jo visuomenės nei socialiniu, nei tautiniu požiūriu labiau supriešinti nepavyko, kaip tai buvo kai kuriuose kituose valsčiuose ir miesteliuose, nors dirva tam buvo palanki. Pavyzdžiui, į J. Galinausko smulkiojo verslo įmonę (krautuvę ir karšyklą) buvo paskirtas žydas komisaras²². Tačiau Viduklės vls., kaip galima suprasti iš užrašytų atsiminimų, sovietizacija neturėjo įtakos tokiam reiškiniui kaip antisemitizmas: juk buitinio pobūdžio pasišaipymų, kaimynų lietuvių ir žydų pajuokavimų, taip pat pačių žydų kuriamų apie save anekdotų niekaip negalima priskirti prie antisemitizmo.

Pasak tų įvykių amžininkų, nesantaikos tarp lietuvių ir žydų nekilo, nes „Viduklėje senesnės kartos žydai pirmosios rusų okupacijos metais laikėsi santūriai. Tik jaunesnieji, prisisegę raudonus kaspinėlius, patriukšmaudavo miestelyje vykusiuose mitinguose.“²³ Bet juk buvo ir komjaunuolių lietuvių. Absoliuti dauguma vidukliškių sovietmečiu patirtą diskriminaciją ir persekio-

jimus ideologiniais motyvais, ekonominius ir turtinius nuostolius, represijas siejo ne su kurios nors tautybės sovietų pareigūno ar aktyvisto veikla, o su Lietuvą užgrobusių Rusijos bolševikų politika. Daugiau nesantikos daigų prasikalė bolševikų emisarams pradėjus „klasių kovą“ prieš stambesnius ir vidutinius ūkininkus, išlikusių iki 1940 m. dvaro sodybų savininkus, kurių valdos po Lietuvos Respublikoje įvykdytos žemės reformos buvo sumažintos iki 80 ha, kitus žemės valdytojus ir savininkus²⁴.

Vidukliškiai patyrė priespaudą ir represijas ir būdami ne savo valsčiuje. Pavyzdžiui, Povilas Živatkauskas (iš Blinstrubiškių k.), taip pat Jonas Janušas (iš Paupio bžnk.), Stasys Pipcevičius (iš Antringio k.) 1941 m. vasario–balandžio mėn. buvo nuteisti karinio tribunolo. Į Raseinių kalėjimą tada pateko vidukliškis gimnazistas Povilas Živatkauskas (iš Latakų k.), kuris vadovavo pogrindyje veikusiems Raseinių gimnazijos ateitininkams ir aktyviai dalyvavo lietuviškų trispalvių kėlimo, atsišaukimų platinimo kampanijoje 1941 m. vasario 16 d.²⁵

Per 1941 m. birželio trėmimus neturtiną Viduklės vls. žydų bendruomenė, kitaip nei Raseinių ir Jurbarko miestuose, nuostolių nepatyrė. Faivo Hiršovičiaus šeima buvo įtraukta į kito trėmimo, kurį sukliudė prasidėjęs Vokietijos–SSRS karas, sąrašus. Trėmimai atskleidė ir kai kurių sovietų aktyvistų ir bolševikų diegiamos santvarkos priešininkų solidarumą gresiančių represijų akivaizdoje. Antai 1941 m. birželio mėn. sovietų aktyvistas, buvęs mokinys, pranešė mokytojai Genovaitei Narbutienei, kad ji įrašyta į tremtinių sąrašą²⁶. Tada mokytoja ir dar keli ištremti numatyti žmonės pasislėpė ir taip išvengė tremties. Dėl to 1941 m. birželio mėn. trėmimai (tarp ištremtų valsčiaus gyventojų buvo mokytojas Konstantinas Botyrius su šeima, prieš tai 1940 m. „ištremtas“ iš Viduklės pradžios mokyklos į nuošalią Lipkiškės mokyklėlę²⁷), labai sukrėtė Viduk-

lės vls. lietuvius, juos dar labiau nuteikė prieš okupacinę sovietų valdžią apskritai, o ne prieš jos vietinius pareigūnus ir aktyvistus. Šiuos asmenis vėliau, nacmečiu, keliais atvejais nuo pražūties ar išvežimo į Vokietiją gelbėjo jau kitų vidukliškių solidarumas.

LAF POGRINDIS VIDUKLĖS VALSČIUJE

Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1918–1940) Viduklės vls. susiformavusios visuomenės patriotiškiausiai nusiteikęs sluoksnius negalėjo susitaikyti su „socialistiniais“ 1940 m. vasaros pokyčiais, kurie vėliau buvo tvirtinami pagal trečią dešimtmetį gyvuojančios bolševikų imperijos modelį. Antisovietiška nusiteikę žmonės ne tik nepasidavė „Stalino saulės“ nešėjų ideologijai ir praktikai, bet ir būrėsi į pogrindžio grupes. Trumpai apibūdinant jų 1940–1941 m. veiklą, galima teigti, kad Viduklės vls., kuriame nebuvo nei didesnio miestelio, nei aukštesniosios mokyklos, atsirado viena aktyviausių valsčiaus masto antisovietinių organizacijų. Ji veikė pagal LAF vadovybės nurodymus ir gaunamas instrukcijas. Buvo gerai struktūrizuota („trejetukų“ ir „penketukų“ grupės), tad stipri organizaciniu atžvilgiu. Gebėjo tinkamai pasinaudoti valsčiaus intelektiniu potencialu. Tarp valsčiaus pogrindininkų vadovų buvo Viduklės pradžios mokyklos mokytojai Kazimieras Giedraitis, G. Narbutienė, Jurgis Šimulaitis, kunigas Simonas Jurgelevičius, buvęs valsčiaus viršaitis Jonas Pocius ir kiti vietos inteligentai²⁸.

Telkiant valsčiaus antisovietinį pagrindį, matyt, svarbi buvo ir aplinkybė, kad netoli buvo Kaunas, iš kurio per Raseinius ir Viduklę pasiekdavo LAF kurjeriai²⁹ ar instrukcijos ir pagrindiniai leidiniai. Tarpininko ir ryšininko tarp Raseinių miesto bei Viduklės vls. pogrindininkų ir LAF centro Kaune vaidmenį atliko ten studijavęs

jau minėto P. Živatkausko brolio Antanas³⁰. A. Živatkauskas žuvo 1941 m. birželio 23 d. Kaune per antisovietinį sukilimą³¹. Be to, 1940–1941 m. valsčiuje veikė viena iš LAF spaustuvių, kurių Lietuvoje buvo ne tiek daug, ir ryšių punktas. Pogrindinė spaustuve buvo įrengta prie pat Viduklės miestelio esančiame Numgalių k., gyventojų Kutkauskų sodyboje³². Čia spausdinami atsišaukimai patekdavo į gretimus valsčius ar net tolimesnes vietas. Tad 1941 m. pavasarį Viduklė tapo svarbiu Raseinių aps. antisovietinio judėjimo židiniu, o Viduklės vls. kaimus ir vienkiemius apraizgė LAF ir savaveiksmių pogrindžio grupių tinklas. Žinoma, kad LAF narių būta Laurių, Jariškių, Stungurių, Anapusinio, Vanagiškių³³ ir kitose gyvenvietėse. LAF organizacija Viduklės vls. reiškėsi ne tik antisovietinėje propagandinėje veikloje, bet ruošėsi ir ginkluotai kovai, kaupė tam ginklus³⁴. Valsčiaus pogrindininkai palaikė ryšius ir su sovietų armijos daliniuose tarnaujančiais savo kraštiečiais. 1940 m. pabaigoje kariuomenėje dėl pagrobtų iš sandėlio pistoletų ir šautuvų su savo bendraminčiais buvo įkliuvęs minėtas A. Živatkauskas³⁵.

Atrodo, kad LAF pogrindininkai Viduklės vls. veikė palyginti konspiratyviai ir nebuvo susekti, nors kai kurie iš jų pateko į NKGB ir milicijos akiratį. Tik Klemensas Stuokys iš Stungurių k. buvo suimtas, bet vėliau paleistas, nes per kratą jo namuose nerasta įkalčių³⁶. Iš sovietinio saugumo baudžiamųjų bylų neįmanoma atkurti Viduklės vls. 1940–1941 m. antisovietinės rezistencijos istorijos ir nustatyti Vokietijos–SSRS karo išvakarėse veikusios LAF vietos organizacijos sudėties (jos narių veikiausiai jau nebepokalbinime). Žinomos tik nedaugelio LAF narių pavardės. Iš turimų duomenų (daugiausia iš atsiminimų) galima teigti, kad valsčiaus LAF pogrindžiui priklausė mažiausiai kelios dešimtys žmonių, turėjusių antra tiek pagalbininkų, kurie atlikdavo vienkartinės ar laikinas užduotis. Tad antisovietinės veiklos

dalyvių tikrai buvo daugiau kaip šimtas. Su giminaičiais ir pažįstamais tas žmonių ratas buvo dar platesnis. Todėl, pritaikant elementarų tikimybių teorijos principą, manytina, kad apie nelegalią veiklą turėjo žinoti ir kai kurie sovietų aktyvistai, tarp jų – ir žydų jaunuoliai „su raudonais kaspinėliais“. Tačiau 1940–1941 m. vidukliškiai tausojo ir gelbėjo vieni kitus nepaisydami nei tautybės, nei buvusios ar esamos socialinės padėties, nei ideologinių pažiūrų. Matyt, tokiu kaimynišku solidarumu galima paaiškinti ir minėtą mokytojos G. Narbutienės atvejį, ir tai, kad Raseinių aps. NKVD Viduklės valsčiuje „neturėjo darbo“. Nei per pirmąją sovietų okupaciją, nei 1941 m. vasarą Viduklės vls. gyventojų nuotaikų ir elgsenos nepaveikė nacių skleidžiamas antisemitizmas, kurio apraiškų galima rasti kai kuriuose iki Vokietijos–SSRS karo iš Vokietijos atgabentuose LAF atsišaukimuose³⁷.

Antisovietiniai atsišaukimai, matyt, spausdinti vietoje, buvo išplatinti valsčiuje ir birželio 15 d., kai tremtinių vežimas į geležinkelio stotį Lietuvoje jau buvo įgavęs pagreitį. Atsišaukimai skelbė, kad birželio 16 d. prasidės karas³⁸, ir žadino viltį, kad galbūt nebus spėta į tremtį išgabenti tą dieną ir išvakarėse surankiotų nelaimingų žmonių. Per savaitę tarp trėmimų ir Vokietijos–SSRS karo pradžios valsčiaus pogrindininkai ne tik slėpėsi nuo galimų represijų, bet ir rengėsi antisovietiniam sukilimui. Todėl LAF vietos nariai ginkluotą antisovietinį būrį galėjo sudaryti dar iki vokiečių kariuomenei pasirodant Viduklės miestelyje.

VOKIETIJOS–SOVIETŲ SĄJUNGOS KARO PRADŽIOS AUKOS

Prasidėjus Vokietijos–SSRS karo veiksmams, Viduklės pogrindininkai toliau ginklavosi, iš buvusių LAF „trejetukų“ ir „penketukų“ formavosi valsčiaus ginkluotų sukilėlių grupės.

Atrodo, kad joms neteko susikauti su besitraukiančiais raudonarmiečiais, vietiniais ar iš kitur atvykusiais sovietų aktyvistais³⁹. Tačiau valsčiaus antisovietinio ginkluotojo pogrindžio dalyviai nusipelnė sukilėlių vardo, nes susitelkė dar karo frontui nepasiekus Viduklės miestelio.

Rekonstruojant pirmųjų karo dienų istoriją, galima manyti, kad birželio 23 d. buvo vos kelių valandų laiko tarpas, kada vidukliškiečiai galėjo jaustis laisvi nuo sovietų valdžios, o vermachto ir Raudonosios armijos daliniai kovėsi netoliese strateginiu atžvilgiu svarbesnėse vietovėse. Viduklės miestelyje veikiantys sukilėliai mėgino užmegzti ryšius su vokiečių kariuomene, kurios daliniai pirmiausia priartėjo iš pietų pusės. Tuo galima paaiškinti sukilėlių nesėkmę birželio 23 d., kai žuvo Viduklės vls. LAF organizacijos narys Juozas Domarkas, vieškeliu ėjęs pasitikti artėjančio vokiečių dalinio. Lietuvis buvo sušaudytas dėl turimo ginklo⁴⁰. Matyt, negalėjo tinkamai pasiaiškinti vokiškai. Taip Viduklės sukilėliams buvo suduotas netikėtas skaudus smūgis. Nepasiteisino veikimas pagal teorines LAF instrukcijas. Neviltį ir nusivylimą „išvaduotojais“ vokiečiais dar padidino kiti Viduklės vls. gyventojų nuostoliai ir aukos. Vidukliškiečiai ar jų trobesiai ir turtas nukentėjo ne tik nuo artilerijos sviedinio, aviacijos bombos ar kulkos paklydėlės per karo veiksmus, ne tik nuo geležinkelio stotyje padegtuose amunicijos sandėliuose sproginėjusių šaudmenų skeveldrų, bet ir nuo žiauraus abiejų kariuomenių elgesio su civiliais gyventojais.

Birželio 23 d. besitraukiantys sovietų kareiviai Kampaičių k. sadistiškai išžudė ūkininko Antano Šimanausko šeimą savo sodyboje, kurioje prieš karą buvo apgyvendintas raudonarmiečių dalinys⁴¹. Matyt, bolševikai pavydėjo šeiminkams pavyzdinio ūkio. Kitais sumetimais vietos žmonių gyvybių negailėjo ir taip pat kaip žmogžudžiai elgėsi jau

tą pačią birželio 23 d. kai kuriose Viduklės vls. vietovėse pasirodę vokiečių kareiviai. Į iškastą prie ūkininkų Narbutų namų slėptuvę „išvaduotojų“ įmesta granata užmušė du žmones Vanagiškių k. Šeimos akivaizdoje buvo nušautas Plačiuvos k. ūkininkas Stasys Giedraitis, palaikytas persirengusiu raudonarmiečiu⁴². Už tai, kad prie Virgainių dvarvietės pasaloje buvę raudonarmiečiai nušovė vokiečių kareivį, vermachto karininkas paėmė įkaitais šešis pirmus pasitaikiusius Viduklės miestelio ir valsčiaus vyrus ir juos sušaudė netoli Viduklės malūno, Maigės pievoje. Tai buvo penki lietuviai (miestelyje gyvenę broliai Stasys ir Juozas Mankiai, Kazimieras Vinickis iš Poteriškių, Petras (ar Izidorius) Kvietkus ir Juozas Ligmanavičius iš Lauksminiškės) ir Viduklės žydas Ošerkis ar Struolis⁴³. Tik neblogas vokiečių kalbos mokėjimas padėjo išvengti žūties vokiečių kariuomenės žvalgų sulaikytam vidukliškiui P. Živatkauskui (jį vokiečiai iš pradžių palaikė persirengusiu raudonarmiečiu), buvusiam politiniam kaliniui, kuriam birželio 23 d. rytą su dvidešimčia kitų kalintų asmenų pavyko iš Raseinių kalėjimo kamerų išsiveržti į laisvę⁴⁴.

Vokiečiai sušaudė ir kažkieno įskūstus du sovietų aktyvistus – Viduklės vls. partorgą Antaną Mockų ir Petrą Mozerį⁴⁵. Per kitą nacių egzekuciją (atrodo, taip pat birželio 23 d.) prie Viduklės malūno vokiečių kareiviai nušovė ir du žydus⁴⁶. Tą faktą, ko gero, galima laikyti holokausto pradžia ne tik Viduklės valsčiuje, bet ir visoje Raseinių apskrityje. Mat tie du žmonės buvo nužudyti rasiniais motyvais, antisemitiškai nusiteikusiam vokiečių karininkui ar žemesnio rango kareiviams surengus „pasilinksminimą“. Tai pasitaikydavo vokiečių kariniams daliniams žygiuojant į Rytus, nors aukštoji vermachto vadovybė draudė tokias „saviveiklines“ žydų egzekucijas. Veikiausiai tie žydai buvo baudžiamosioje byloje minimi nužudyti

komjaunuoliai Šmulskis ir Šneckis⁴⁷. Kita vertus, jų žudikai galėjo būti prie vokiečių karinių dalių, besiveržiančių iš Klaipėdos krašto pietrytinės dalies, „prikomandiruoti“ Tilžės ar Karaliaučiaus gestapo operatyvinkai⁴⁸. Tačiau tai neleidžia egzekucijos veiksmo vertinti kitaip kaip antisemitinio. Mat komjaunuolių lietuvių tada nebuvo nei suimta, nei nužudyta. Nežinia, ar vokiečiai jaunuolius sušaudė tik kaip žydus (pavyzdžiui, atsitiktinai užkluptus), ar – kaip komjaunuolius. Antruoju atveju, kuris yra labiau įmanomas, kažkas turėjo egzekutoriams vokiečiams pasakyti, kad jaunuoliai ne tik žydai, bet ir komjaunuoliai. Tada liktų neaišku, ar tai (įskųsdamas) padarė LAF narys, ar su buvusiu antisovietiniu pagrindžiu nesusięš žmogus, tapdamas savotišku ideologiniu žydšaudžiu.

Tad jau pirmosiomis Vokietijos–SSRS karo ir nacių okupacijos dienomis buvo pralietas daugelio Viduklės vls. nekaltų žmonių kraujas, nuvertinta žmogaus gyvybė. Ta aplinkybė ir nacių skleidžiamas antisemitizmas jiems turėjo palengvinti paversti Lietuvą Europos žydų masinių žudynių poligonu⁴⁹. Pirmosiomis okupacijos dienomis naciai siekė įtraukti ir vietinius gyventojus į Adolfo Hitlerio iškeltą „žydų klausimo sprendimą“. Tačiau Viduklės valsčiaus mastu tai padaryti buvo nelengva. Nepavyko sukelti žydų pogromo⁵⁰, o vietinių „talkininkų“ atsirado mažiau nei kituose valsčiuose, kuriuose buvo žydų bendruomenės.

ŽVILGSNIS Į „RAMŲ“ LAIKO TARPSNĮ IKI ŽYDŲ IZOLIAVIMO

Viduklės valsčius, per kurį ėjo strategiškai svarbus Žemaičių plentas ir Tilžės–Šiaulių geležinkelis, iš karto tapo vokiečių karinės vadovybės padidėjusio dėmesio zona. Labiau rūpintis Viduklės geležinkelio stoties ap-

sauga. Tačiau ir Viduklės miestelyje nestigo vokiečių žandarų, vykdžiusių instrukcijas apsisaugoti nuo galimų diversijų ar sabotažo. Suimant buvusius sovietų aktyvistus ir komjaunuolius iniciatyvą rodė iš Raseinių atvažiuoję gestapininkai⁵¹. O instruktuoti atvykę vokiečių saugumo policijos ir SD A operatyvinės grupės 3/A operatyvinio būrio (vadas SS štandartenfiureris Karlas Jägeris) pasiuntiniai labiausiai domėjosi, kaip sparčiau sunaikinti žydus.

Turbūt didelė okupacinių pajėgų kontrolė varžė Viduklės vls. LAF organizacijos ir sukilėlių galimybes savarankiškiau tvarkytis ir greitai įkurti laikinas savivaldos institucijas. Dėl to čia vėliau nei, pavyzdžiui, Nemakščių vls., prasidėjo žydų išpildinimo ir diskriminavimo „akcijos“, nes nebuvo kam vykdyti nacių nurodymų. Kaip rašo A. Pocius, „kurį laiką Viduklėje jokios valdžios nebuvo. Tik apie liepos 10 d. pradėjo veikti paštas, policija, valsčiaus savivaldybė, kai buvusieji nepriklausomybės laikų tarnautojai grįžo į anksčiau eitas pareigas.“⁵² Kad Viduklėje taip vėlai, palyginti su kitais valsčiais, sudaryta savivalda, įtakos, matyt, turėjo pasibaisėjimas abiejų okupantų nužudytų civilių gyventojų aukomis ir nusivylimas vokiečių „išvadavimu“. Kita vertus, gal tas laiko tarpsnis be valdžios ir minėtas vietinis kaimyniškas solidarumas leido vidukliškams (išskyrus kai kuriuos asmenis) labiau susitvardyti ir mažiau ieškoti kaltų dėl įvykių per 1940–1941 m. sovietų okupaciją. Tokį susitvardymą galėjo lemti ir tai, kad per 1941 m. birželio mėn. trėmimus išsislapstyti sugebėję vietos inteligentijos atstovai išlaikė valsčiaus LAF pagrindininkų intelektualinį potencialą tam kritiniam laiko tarpsniui, kai vieną okupantą keitė kitas. Tad pokario baudžiamosiose bylose, nepaisant dėtų pastangų⁵³, „Smeršo“, NKGB, NKVD ir kitiems tardytojams nepasisekė rasti įtikinamų „įkalčių“, liudijančių, kad Viduklės „baltieji par-

tizanai“ būtų susidoroję su komjaunuoliais, komunistais ar žydais. Taigi pavyko išvengti beprasmių aukų, keršijant „už komunistinį veikimą“ ar „netinkamą laikymąsi bolševikų valdymo metu“ ir pan. Per eilinį vokiečių „vizitą“ į Viduklę 1941 m. liepos mėn. suimti devyni komjaunuoliai ir sovietų aktyvistai maždaug po mėnesio buvo paleisti iš Raseinių kalėjimo (pavyzdžiui, 1941 m. liepos 4 d. suimtas Antanas Rupšys ten kalėjo iki liepos 29 d.)⁵⁴. Tad kelių savaitių nacių okupacijos laikotarpis, prasidėjęs po abiejų okupantų surengtų egzekucijų ir baigęsis žydų izoliavimu getuose, valsčiuje buvo palyginti „ramus“.

LAF narių pagrindu sudaryto būrio grupių naciams nepavyko įtraukti ir į susidorojimą su valsčiaus žydais (kaip tai pavyko Kražių vls.). Turimais duomenimis, dėl susiklosčiusių aplinkybių ir, svarbiausia, asmeninio apsisprendimo tik keli su LAF susiję Viduklės vls. sukilėliai dalyvavo viename ar kitame vietinių žydų tragedijos etape. Atrodo, kad buvusio antisovietinio pogrindžio dalyviai ėmė vengti bet kaip bendradarbiauti su vokiečiais, kai tik gavo jų nurodymus pradėti diskriminuoti žydus. Daugumai sukilėlių apsispręsti ir nutraukti ginkluotą bendradarbiavimą su vokiečių pareigūnais, matyt, labiausiai padėjo mokytojo K. Giedraičio poelgis. Pradėjus ruošti žydų izoliavimui, LAF narys ir sukilėlis K. Giedraitis buvo siunčiamas į Šienlaukį atgabenti žydo Abelio šeimos. Pasipiktinęs mėginimu jį panaudoti pradėtam žydų teisių varžymui ir persekiojimui, „mokytojas nutrenkė šautuvą ir pasišalino“⁵⁵.

Pasitraukus veikliems sukilėliams ir jų vadovams, LAF vietos organizacija sumažėjo ir „užsikonservavo“ antinacinei rezistencijai. Iš antisovietinio pogrindžio struktūros susidaręs ginkluotas būrys iš esmės nustojo gyvuoti prasidėjus valsčiaus žydų diskriminavimo etapui. Dauguma sukilėlių išsivaikščiėjo. Daugiau kaip dvi savaites Viduklėje nepavy-

ko suformuoti nei valsčiaus savivaldos, nei pagalbinės policijos būrio. Į tos kategorijos „pagalbinus tarnautojus“ miestelyje pasisėkė privilioti vos kelis vyrus. Pagalbinių policininkų padaugėjo tik 1942 m.

1941 m. liepą įvairiais sumetimais su vokiečiais bendradarbiauti sutiko keletas naujųjų „partizanų“ (jie atsirado vėliau, jau po 1941 m. Birželio sukilimo, kuris truko apie savaitę). To naciams aiškiai buvo per maža. Valsčiaus žydų klausimais jie mažai galėjo pasikliauti ir pavėluotai atkurta negausia Viduklės policija. Be to, neilgai valsčiaus policijos viršininku (punkto vedėju) buvęs Stasys Lukminas⁵⁶ ir vėliau jį pakeitęs Stasys Lekutis⁵⁷, kaip galima spręsti iš baudžiamųjų bylų medžiagos, kaip įmanydami vengė talkinti naciams jų priemonėse prieš žydus. S. Lekutis, be abejo, žinojo, kaip su žydais elgiamasi kitose Lietuvos vietovėse, kur jau vyko masinės žudynės, ir norėjo su savo pavaldiniais išvengti bent tiesiogiai dalyvauti naikinant valsčiaus žydus. Tačiau naciai savo vadovybės (karinės komendantūros⁵⁸, W. Stahleckerio, Raseinių gestapo įstaigos, vokiečių civilinės administracijos) planus izoliuoti ir įkalinti Viduklės vls. žydus dar galėjo „gelbėti“ pasitelkdami Viduklės geležinkelio stotyje buvusius kareivius.

Gretimame Nemakščių miestelyje, kur laikinoji valsčiaus savivalda susiformavo 1941 m. liepos 2 d., žydų teises kiek labiau ribojantis vietos „burmistro“ skelbimas buvo iškabintas liepos 5 d.⁵⁹ Viduklėje diskriminavimo priemonių prieš žydus galėjo būti imtasi vėliau – liepos 10–12 d.

Iš pradžių naciai panaikino žydų pilietines teises, uždraudė jiems prekiauti, pareikalavo urmo kainomis atiduoti turimas prekes, įvedė ilgesnę nei lietuviams komendantovo valandą, suvaržė galimybę apsipirkti parduotuvėje ir t. t.⁶⁰ Valsčiuje kitur gyvenę žydai buvo sukelti į Viduklės miestelį, kur suaugusieji privalėjo dirbti viešuosius dar-

bus. Tuos pirmuosius nurodymus dėl žydų valsčiaus savivaldos pareigūnams veikiausiai davė Skaudvilėje (Tauragės aps.) rezidavęs vokiečių kariuomenės komendantas, kuris kontroliavo ir Raseinių aps. šiaurės vakarų dalį, įskaitant Nemakščių vls.⁶¹ Neaišku, kaip uoliai tuos diskriminacinius nurodymus vykdė į nepavydėtiną padėtį savo kaimynų žydų atžvilgiu patekę vidukliškiai. Matyt, juos atliko formaliai, nenusižengė žmoniškumui, nes, pavyzdžiui, nei į viršaičio pareigas sugrįžęs Antanas Levickas, nei Viduklės seniūnas Juozas Pukinas, nei kiti nacmečiu „valdžią turėję“ asmenys pokario metais už tai nebuvo labiau persekiojami. Be to, vidukliškių baudžiamosiose bylose nėra žiauraus lietuvių elgesio su žydais faktų.

Nurodymus žydų klausimais viršaitis turėjo gauti iš vokiečių kariškių ar kitų nacių pareigūnų, kurie ir šiaip tuo laikotarpiu labiau rėmėsi viršaičiais ir seniūnais, o ne besiformuojančia apskrities viršininko įstaiga⁶². Keletas kitų su vokiečių karinės ir civilinės administracijos pareigūnais bendradarbiavusių vidukliškių (dar vadintų partizanais, baltaisiais partizanais, baltaraiščiais ir pan.) daugiausia ėjo sargybą centrinėje valsčiaus gyvenvietėje ir didesniuose kaimuose, sulaikydavo pavojų vermachtui ir gyventojams keliančius besislapstančius demoralizuotus raudonarmiečius⁶³ ir pan. 1941 m. liepos mėn. naciai, nepasitikėdami ginkluotais lietuviais, apribojo ginklų laikymą namuose. Tada sudėtingesniems atvejams (geležinkelio stotyje) sargybiniai lietuviai iš vokiečių kariškių ar Viduklės policijoje gaudavo šautuvus, o miestelyje ir kaimuose dažnai „budėdavo“ be šaunamojo ginklo⁶⁴.

ŽYDŲ IZOLIAVIMO YPATUMAI

Viduklės vls. žydų tragedija skyrėsi nuo kitų Raseinių aps. valsčių ne tik vėliau prasidė-

jusiu ir dėl to trumpesniu diskriminavimo laikotarpiu, bet taip pat žydų izoliavimo ypatumais. Iš pradžių jau diskriminuojami žydai gyveno savo namuose. Suaugusieji, daugiausia vyrai, buvo panaudojami priverstiniuose darbuose. Kurį laiką žydų vyrai, kurie dirbo kelių remonto darbus, atstatė Viduklės geležinkelio stoties sandėlius, vakarais grįždavo į savo namus⁶⁵. Tai buvo dalinis izoliavimas. Stokojant vietinių sargybinių, prie žydų ištisą parą dar nebuvo nuolatinės sargybos. Naciai tik reikalavo riboti žydų kontaktus su kitais gyventojais. Geležinkelio stotyje dirbančius žydus prižiūrėjo vokiečių sargybiniai. Dirbant kitur ir einant iš Viduklės miestelio ar atgal, kaip sargybiniai būdavo pasitelkiami ir lietuviai⁶⁶. Tačiau kol Viduklės žydams buvo taikomi tik diskriminaciniai apribojimai, o ne geto sąlygos, lietuviai dalyvavo konvojavimo prievolėje ar prižiūrėjo beteisius žmones darbų vietose tik minimaliai ir labiau formaliai. Be to, kartu su vidukliškais geležinkelio stotyje dirbo ir iš Nemakščių atvaromi žydai vyrai. Tad kurį laiką Viduklės žydų vyrų padėtis buvo bent kažkiek patenkinama. Svarbiausia – vyrai gyveno savo namuose, į kuriuos grįždavo po alinančių darbų vasaros karštyje. Tačiau tai, atrodo, truko neilgai. Padėtis pasikeitė, kai vokiečių pareigūnų įsakymu vyrai buvo atskirti nuo šeimų ir izoliuoti vienoje vietoje, arčiau pagrindinės „darbovietės“ – geležinkelio stoties. Matyt, vokiečiams buvo patogiau laikyti beteisę darbo jėgą šalia karinio dalinio. Stoties gyvenvietėje buvo įrengtas getas, tuomet vadintas stovykla. Moterys su vaikais kurį laiką dar gyveno savo namuose, o vėliau taip pat buvo uždarytos į kitą getą Viduklės miestelyje. Tokių laikinų žydų izoliavimo vietų tada ar kiek vėliau buvo beveik visuose Lietuvos valsčiuose, kuriuose gyveno didesnės žydų bendruomenės⁶⁷. Iš pokario kaltinamųjų ir liudytojų parodymų bei vėlesnių

atsiminimų neaišku, kiek laiko truko vienas ar kitas Viduklės vls. žydų padėties etapas, nes pateikti duomenys prieštarauja vieni kitiems, o patikimų nacmečio dokumentų nepavyko rasti.

VYRŲ GETO KALINIAI

Vyrų getas buvo steigiamas taip: „Visus žydus sugaudė, susodino ant žemės ir laikė tol, kol visus vyrus suvarė į vieną vietą. Paskui varė į stotį. Priekyje, iš šonų ir iš nugaros – sargybiniai vokiečiai. Visiems liepė bėgti, eiti lėtai ir vėl bėgti. Taip varė tris kilometrus. Žydai sušilo, pavargo, pradėjo nusirenginėti ir pakely paliko drabužius.“⁶⁸ Neaišku, kada tiksliai Viduklės ir Nemakščių vls. žydai vyrai buvo įkalinti Viduklės geležinkelio stoties gyvenvietėje įsteigtame gete (stovykloje). Pasak 1945 m. pavasarį Ypatingajai komisijai liudijusio Stasio Tamašausko, čia „1941 m. liepos mėn. [veikiausiai po liepos 20 d. – S. B.] buvo įrengta stovykla su sargyba“⁶⁹. Getui pritaikė žydo Jankelio Fridmano sodybą⁷⁰. Kartu su vidukliškais vyrais buvo uždaryti ir paaugliai nuo 14 ar 15 metų. Vyrų getą daugiausia saugojo vokiečių kareiviai. Geležinkelio stotyje šeiminkaujantys vokiečiai kaip sargybinius mėgino pasitelkti Viduklės policininkus ir smarkiai sumažėjusio buvusio LAF ginkluoto būrio narius. Tačiau tiems keliems valsčiaus viešosios tvarkos policininkams dėl didelio įprasto darbo krūvio pavyko išvengti vyrų geto sargybinių „garbės“. Tad Viduklės geležinkelio stotyje naciams teko pasitenkinti kartkartėmis išreikalavus vieną kitą Viduklės pagalbinės policijos narį ar jokio statuso neturintį sargybinių⁷¹. „Nestatutiniai“ kai kada saugodavo ir geležinkelio stoties sandėlius arba lydėdavo žydus į darbus toliau nuo vyrų geto, t. y. ne geležinkelio stoties teritorijoje.

Ruošdamiesi naikinimo operacijai, naciai stengėsi valsčiaus žydų vyrus nualinti ne tik darbais ir mažai maitindami, bet ir kankindami. Taip buvo ir Viduklės vls. Už Viduklės geležinkelio stoties vyrų getą atsakingas vokiečių karininkas mėgavosi įkalintų žydų kankinimais, sugalvodavo įvairių patyčių ir kankinimo būdų. Tuos kankinimus matė kai kurie gyventojai ir iš mačiusiųjų apie juos sužinojo daugiau žmonių. Pasak jų, „rytais arba vakarais visus žydus susodindavo ant žemės taip lyg „rautų ropę“ – eile, o priešais juos įsmeigdavo kuolą, ir vokiečiai sustoję į tą kuolą šaudydavo. Žydų rankos buvo sukryžiuotos už galvos. Vokiečiai tai vadino rytmečio mankšta. Paskui suguldydavo juos kniūbščius ir liepdavo daryti pratimus. Jei kurie nepajėgdavo, tai nutverdavo juos už diržo, pakeldavo ir vėl visu svoriu trenkdavo žemėn.“⁷² Pasirinktus žydus varydavo „aplink šiukšlių dėžę ir vokietis vis kirsdavo kiekvienam rimbu. Egzekucija vykdavo, iki žydai nukrisdavo nuo kojų. Dieną jie turėdavo sunkiai dirbti.“⁷³ Taip pat geto kalinius, nuvedę į Buivydo pelkę, „versdavo [...] gulti ir keltis į pelkę daug kartų, kol bepajėgdavo pavilkkti kojas“⁷⁴.

Vyrų geto panaikinimą galėjo paspartinti ir nežydų tautybės darbo jėgos pasiūla. Žinoma, kad Viduklės geležinkelio stotyje buvo įkurdinti ir belaisviai raudonarmiečiai. Iki to laiko beveik nemaitinami geto kaliniai žydai „tapo liesi, išblyškę, silpni, apaugę barzdomis“⁷⁵. Žudynių organizatorių nacių požiūriu, jie jau buvo atlikę savo kelių savaičių „misiją Reichui“.

VYRŲ ŽUDYNĖS

Apie Viduklės geležinkelio stoties vyrų geto kalinių žudynes išliko mažai duomenų, nes šaudė atvažiavę vokiečiai. Neaišku ir kada tai vyko, mat tų aukų nėra K. Jägerio

parengtoje kruvinojoje 3/A operatyvinio būrio iki 1941 m. gruodžio 1 d. nužudytų Lietuvos žydų suvestinėje⁷⁶. Vyrų sunaikinimo „akcija“ veikiausiai galėjo būti surengta 1941 m. rugpjūčio mėn. pradžioje, bet galėjo vykti ir pačioje liepos pabaigoje. Neturint reikiamų nacmečio dokumentų, tačiau įsigilinus į holokausto Lietuvoje geografiją ir kitus šaltinius, galima daryti prielaidą apie tų žudynių vykdytojus. Gal Viduklės vyrus ir paauglius berniukus išžudė Šiauliuose įsikūrusio nacių 2/A operatyvinio būrio (tos pačios A operatyvinės grupės) žudikai, gal pakviesti esesininkai ar gestapininkai⁷⁷?

Buvo žmonių, kurie kai ką matė. Pasak liudytojo Jurgio Bertašiaus, mačiusio žudynes iš savo namo, vokiečiai, „atvedę į šaudymo vietą, visus vyrus pasodino ant žemės, liepė uždėti rankas ant galvos ir tokioje padėtyje sėdėti. Ėmė grupėmis maždaug po dvidešimt žmonių, varė į duobę ir ten šaudė. Šaudė vokiečiai.“⁷⁸ Pasak liudytojo S. Tamašausko, kai „atvažiavo mašinomis gestapininkai“, kurių buvo apie 20, žydai dirbo. Buvo įsakyta vyrus atvesti. Paskui juos nuvarė už pusės kilometro, kur buvo iškasta 10 m ilgio, 3–4 m pločio ir 3 m gylio duobė. Šaudomus gyvus žmones guldė ant nužudytųjų kūnų. „Už 100 metrų buvo šulinys, kurio vanduo vėliau pasidarė raudonas [nuo kraujo. – S. B.].“⁷⁹

Viduklės vls. žydai galėjo sudaryti mažiau kaip pusę ar trečdalį (apie 80 žmonių) iš nužudytų prie geležinkelio stoties 243 asmenų⁸⁰. Kitos aukos buvo iš Nemakščių. Pokario metais vyrų žudynių vieta buvo užstatyta grūdų elevatoriumi. Pasak liudijimų, moterys žinojo apie žudomus namiškius: „Žydų moterys elgėsi kaip pamišusios, kai šaudė jų vyrus. Nors jos buvo Viduklės miestelyje, žinojo, koks jų vyrų likimas, ir girdėjo tratant šūvių [3 km atstumas. – S. B.]. Bėgiojo po plentą susiėmusios galvas, šaukė nesavais balsais.“⁸¹

MOTERŲ IR VAIKŲ GETAS

Su moterimis miestelyje liko vienas, pasak kitų šaltinių, – keli senyvo amžiaus vyrai ir vaikai iki 15 metų. Kurį laiką, kai vyrai jau buvo izoliuoti prie geležinkelio stoties, miestelyje likę jų artimieji dar gyveno savo namuose. Neaišku, ar vyrų žudynių metu moterys su vaikais jau buvo sugrūstos į getą sinagogoje. Viduklės getas nebuvo aklinau izoliuotas, kaip dažnai būdavo kituose trumpalaikiuose getuose. Viduklės žydams lietuviai sargybiniai leisdavo nueiti į artimesnius kaimus parsinešti maisto. Tad girdėdamos, kaip šaudė jų vyrus, moterys, palikusios sinagogą, galėjo, kaip sako liudytojai, „bėgioti po plentą“.

Kai 1941 m. rugpjūčio 14 d. Šiaulių gebitskomisaro įsakymas apskričių viršininkams ir burmistrams, reikalaujantis „visus žydus ir pusžydžius pervesti į stovyklas, kurios turi būti įsteigtos iki rugpjūčio 30 d.“⁸², pasiekė Viduklės valsčių, čia jau nebebuvo žydų vyrų, o su vaikais likusios moterys jau kurį laiką gyveno gete. Jis buvo įrengtas sinagogoje ir šalia esančiame pastate, kuriame anksčiau buvo mokomi pradžios mokyklos žydų mokiniai⁸³. Palikti žydų namai viliojo ilgapirščius. Kai kurie lietuviai gviėšėsi gete uždarytų žydų turto. Pasak Petrės Jurgulienės, „po savaitės žydus suvarius į škalą [sinagogą. – S. B.], pradėjo grobstyti jų namus“⁸⁴. Dauguma vidukliškių tai dariusius žmones smerkė. Gete uždarytos moterys su mažamečiais vaikais sulaukė ne tik vietos žmonių užuojautos, bet ir pagalbos. Iki holokausto kaimynystėje gyvenusiems ar pažįstamiems žydams, uždarytiems į getą, lietuvės atnešdavo maisto.

EGZEKUCIJA PRIE ŽYDŲ KAPINIŲ

Moterų ir vaikų išžudymo data yra žinoma, nes ją nurodė lietuvių išgelbėta Viduklės žydaitė Riva Hiršovičiūtė (vėliau – Rakevi-

čienė)⁸⁵. Tai 1941 m. rugpjūčio 22-oji. Tada buvo skubama sunaikinti visus Raseinių aps. žydus. Į Viduklę dideliu sunkvežimiu atvažiavo grupė lietuvių, kurioje buvo Raseinių apskrities saugumo policijos viršininkas Vladas Raišys, policijos vado pavaduotojas Antanas Juška, kriminalinės policijos viršininkas Jurkšaitis⁸⁶. Siekdami paspartinti žudynes, atvykėliai atsivežė du rankinius kulkosvaidžius. Per „instruktažą“ šeši vidukliškiai mėgino atsisakyti dalyvauti žudynėse, bet buvo per vėlu: atsisakiusieji buvo pagąsdinti, kad privers žydus juos pačius sušaudyti. Tą pačią dieną atvykėliai surengė ir Nemakščių vls. moterų, vaikų ir kelių likusių vyrų žudynes⁸⁷.

Atrodo, kad valsčiaus policiją atkūrusio S. Lukmino tada Viduklėje jau nebebuvo. Pasak žudynėse dalyvavusio Povilo Kučinsko parodymų, organizacinį vaidmenį vykdant iš Raseinių atvykusių pareigūnų nurodymus tą dieną atliko S. Lekutis, Stasys Jasaitis ir Bronius Paulauskas⁸⁸. Nelabai aiškus jų tuometinis statusas. Holokausto dalyvių ir liudytojų parodymai labai priešaringi ir skirtingi. Atrodo, kad iš minėtos trijulės žydų šaudymo vietoje atsidūrė tik B. Paulauskas. S. Lekutis liko policijos patalpose ir „į šaudymą nesikišo“, o po egzekucijos dalijo „talkininkams“ po 15 rublių⁸⁹. S. Jasaitis žudynių dienos rytą atėjo prie seniūno J. Pukino namo ir, pabeldęs į langą, neužeidamas į vidų, paliepė jam surinkti prie pašto dešimt žmonių su kastuvais kelio remonto darbams. Suorganizavęs „remontininkus“, seniūnas išvyko dirbti į laukus atokiau nuo miestelio ir apie žudynes sužinojo tik grįžęs vakare iš namiškių⁹⁰.

Skirtingai prisimenama tolesnė įvykių eiga. Vieni su kastuvais atėję vidukliškiai prisiminė, kad buvo „mobilizuota“ 18–20 vyrų, kiti – kad mažiau. Pasak P. Jankausko, „prie susirinkusiųjų atėjo policininkas Adomas Radavičius, kuris paėmė mus ir nuvedė

į žydų kapines, kur liepė kasti duobę. Dėl ko kasėme, iš pradžių nežinojome, tačiau vėliau tapo aišku, kad policija nori sušaudyti žydus.“⁹¹ Pasak P. Selvenio, prie susirinkusiųjų atėjo „policijos viršininkas“ S. Jasaitis ir liepė eiti prie žydų kapinių. Duobę baigė kasti 10–11 val., bet namo nepaleido. Tik po 5–6 val. atvažiavo mašina su žydėmis ir jų vaikais⁹². O P. Jankauskas teigė, kad duobę baigė kasti 14–15 val.⁹³

Duobė mirtininkams buvo iškasta šalia kapinių, Šilaupio upelio slėnio dauboje. Vyrams su kastuvais liepta neišsiskirstyti. Kas dėjosi vėliau, dalis liudytojų kurį laiką nematė, nes, negalėdami klausytis priešmintinių klyksmų, nuėjo už netolimos sodybos. Tačiau ne visi duobkasiai pasitraukė atokiau. Dalis jų paėję tik keliasdešimt žingsnių į žydų kapines ir stebėjo kraupų vaizdą stovėdami už kapinių tvorelės. Buvo ir atsitiktinai žudynių ar su jomis susijusių epizodų liudytojais tapusių žmonių, gyvenusių prie pat egzekucijos vietos ar netoliese, katalikų kapinėse, tvarkiusių artimųjų kapus.

Kaip prisiminė liudytojas, „kada duobė buvo parengta, mes išgirdome riksmus moterų ir vaikų, kuriuos vienoje automašinoje vežė prie duobės. Aš pats mačiau, kaip mašiną lydėjo policininkai Kazimieras Šidlauskas, Bronislavas Radavičius, Feliksas Terečka ir Steponas Terečka, prie duobės buvo policininkai Adomas Radavičius, Antanas Kursas [A. Korsakas. – S. B.], Povilas Kučinskas, Kutkauskas, vardo nežinau, ir eilė kitų policininkų, kurių dabar prisiminti negaliu.“⁹⁴

Žudynių dieną, be liudytojų jau paminėtų asmenų, šaudymo vietoje ir prie sinagogos lankėsi ir galėjo kokias nors su holokaustu sietinas funkcijas atlikti ir Viduklės „burmistras“ Antanas Kazlauskas, Vladas Želabinas, Petras Gružinskas, Vincas Skolskis, Feliksas Stanelis, Antanas Bartušis, Antanas Dapkus⁹⁵ ir kiti. Tačiau iš prieš-

taringų liudytojų parodymų neaišku, ką kuris jų darė. Ne visi pastebėjo ir naudotus rankinius kulkosvaidžius. S. Tamašauskas įsidėmėjo, kad šaudyta iš dviejų kulkosvaidžių: pirmuoju šaudė Adomas Terečka, o šaudžiusiojo antruoju jis nepažino⁹⁶. Visi geriausiai įsidėmėjo kulkosvaidžiu moteris ir vaikus šaudžiusį A. Radavičių⁹⁷. Jam diskus su šoviniais padavinėjo A. Korsakas ar P. Kučinskas. Pasak pastarojo, kitu kulkosvaidžiu šaudė B. Paulauskas, o jo „antrininkas“ buvo F. Terečka⁹⁸. A. Radavičiaus kulkosvaidis vėliau sugedo. Tada prie egzekucijų duobės pakviesta dar keletas sargyboje buvusių asmenų, kurie šaudė į duobę suvarytus žmones šautuvais⁹⁹. Pasak P. Selvenio, „šaudė Adomas Radavičius, Kursas, Feliksas Terečka, Povilas Kučinskas, kažkas iš Kelmės valsčiaus, Jonas Vyšniauskas“¹⁰⁰. Šie teiginiai nėra tikslūs: ne visi paminėti asmenys patys šaudė į savo kaimynes ir jų vaikus duobėje. Pažymėtina, kad žydų tragedijos liudytojai policininkais vadino ir nuovados tarnautoją, ir pagalbinį policininką, ir „pavarinėtį“, saugoti ar šaudyti žydus sutikusį asmenį „be statuso“. Kai kurių liudytojų „policijos viršininku“ vadinamas S. Jasaitis vargu ar galėjo eiti tas pareigas ir laikinai, nes 1942 m. gegužės mėn. jis tebuvo Viduklės „arešto namų“ prižiūrėtojas¹⁰¹.

Paskui duobę iškasusiems vyrams įsakyta užpilti ant aukų kūnų sluoksnį žemių. Tai darant pasirodė, kad duobėje kai kurie žmonės dar gyvi. Žudikai juos pribaginėjo šūviais. Iš po žemių mėginantį išlįsti kokių dešimties metų berniuką „policininkas Povilas Kučinskas pribagė paleisdamas kelis šūvius [gali būti, kad tai padarė kitas asmuo, o liudytojas prisimindamas suklydo. – S. B.]“¹⁰². Atrodo, kad dar nespėjus užpilti aukų žemėmis, automobilis atvežė kitą grupę moterų su vaikais. Tada duobkasiai buvo trumpam atsidūrę tarp žudikų ir dar

neišlaipintų iš mašinos pasmerktųjų. Pasak duobę kasusio ir užkasusio S. Tamašausko, maždaug po 20–30 min. mašina grįžo su antra pasmerktųjų „partija“¹⁰³.

Prieš sunaikindami miestelio getą, moterų ir vaikų žudikai vaišinosi atvežta namine. Svaigintasi ir šaudymo metu. Sušaudę atvežtus žydus, žudikai ir jų parankiniai vėl gėrė naminę. Duobkasiams jos nedavė. Kai kurie egzekucijos dalyviai buvo labai apgirtę¹⁰⁴. Pažymėtina, kad per rugpjūčio 22 d. Viduklės žudynes žudikai per daug nesidangstė. Nemėginta slapstytis miške, paieškant nuošalesnės vietos. Neaišku, ar sargybiniai stengėsi neprileisti arčiau šaudymo duobės prašalaičių. Gal vadinamojo aptvėrimo (sargybos) dalyvius labiau viliojo didelės alkoholio atsargos, o ne prisiartinę nereikalingi liudytojai? Be to, nenorėta, kad ir duobkasiai tolėliau atsitrauktų. Tiesa, šie buvo prigrasinti nerodyti vietos, kur buvo užkastos aukos¹⁰⁵. Tačiau tai negalėjo likti paslaptis.

A. Pocius mini 10–12 moteris ir vaikus šaudžiusių žudikų¹⁰⁶. Vidukliškių tarp jų galėjo būti 7–8, nes pusiau išrengtas aukas dar šaudė iš Raseinių atvažiaavę vyrai. Kadangi buvo šaudoma iš kulkosvaidžių, žudikų reikėjo mažiau, ir šio vardo išvengė kai kurie Viduklės miestelio „talkininkai“. Tačiau tarp pastarųjų buvo tokių, kurie su šautuvais rankose palydėjo savo kaimynus žydus į mirtį.

NACIŲ TALKININKŲ „PROBLEMOS“

1941 m. naciai Viduklės vls. žydams žudyti nesugebėjo surinkti užtektinai vietinių žudikų. Todėl žydų vyrus šaudė patys vokiečiai. O kiek Viduklės gyventojų dalyvavo prieš kaimynus žydus nukreiptose priemonėse ir žudynėse? Kaip rodo moterų ir vaikų žudynių eiga, naciams jų buvo per mažai. Iš pateiktų

faktų taip pat matyti, kad vietinių talkininkų neužteko. Turbūt dėl šios ir kitų priežasčių 3/A operatyvinio būrio žudikų vado K. Jägerio ir jo adjutanto J. Hamanno sudarytų 1941 m. holokausto planų įgyvendinimas strigo ne viename Raseinių aps. valsčiuje. O jau buvo suplanuotos žudynės kitose apskrityse. Tuo galima aiškinti „mirties pjūtę“ 1941 m. rugpjūčio 18–22 d., kai per penkias dienas Raseinių aps. buvo nužudyta 1926 žydai¹⁰⁷. Beje, tomis dienomis 3/A operatyvinio būrio nusikaltimų suvestinės „geografijoje“ taip pat yra Ukmergė, Daugpilis, per kitas keturias dienas – Panevėžio, Rokiškio, Zarasų, Biržų apskritys, Kaišiadorių miestas¹⁰⁸. Tada, įtraukiant į žudynes ginkluotų lietuvių būrių likučius, į kitus valsčius imta siųsti ir savanorius vietinius „talkininkus“, jau dalyvavusius žudynėse savo mieste ar valsčiuje. Į problemišką Viduklės vls. sunkvežimiu buvo atsiųstas jau patyrusių žudikų, atrodo, vien lietuvių, „desantas“ iš Raseinių. Taip naciai sprendė „talkininkų“ skaičiaus „problema“. Tačiau holokaustas Viduklės vls. paliko problemų sovietų tardytojams, kurie jų taip ir neišsprendė, ir istorikams.

Pavyzdžiui, baudžiamosiose bylose partizanų ir policininku vadinamas minėtas A. Korsakas nebuvo nei sukilėlis, nei policininkas. Buvo pašauktas kaip darbo neturintis „padirbėti sargybiniui“, už tai žadamos socialinės privilegijos, papildomų maisto kortelių. Jam, nuomojusiam butą, leista apsigyventi žydo name. Į pagalbinių policiją įstojo tik rudens pabaigoje. Nacmečiu A. Korsakas padėjo pasislėpti keliems 1940–1941 m. komjaunuoliams, kuriems grėsė būti išvežtiems dirbti darbų į Vokietiją. Tai jam tapo indulgencija už dalyvavimą šaudant žydus, ir 1945 m. jis buvo paleistas iš GULAG'o konclagerio, o antrą kartą suimtas ir teistas 1969 m.¹⁰⁹

Šiandien dėl liudytojų painiojimosi prisiimanant 1941 m. vasaros įvykius ir jų dalyvius bei vaidmenis, dėl nacių paliktų dokumentų

stokos problemų kyla ir praeities tyrinėtojams. Jie susiduria su kliūtimis nustatant vietinių talkininkų, dalyvavusių izoliuojant ir naikinant žydus, kaltės laipsnį. Tai sunku buvo padaryti net ir pirmaisiais pokario metais, kai liudytojų netrūko, o jų atsiminimai buvo dar švieži. Dėl savotiško liudytojų „užmaršumo sindromo“ ir daugybės perpasakojimų įvykiai ir laikas atsiminimuose painiojami, konvojavę „talkininkai“ liudijimuose tampa žudikais ar priešingai. Kai kas ar netyčia, ar kerštaudamas, ar „paprasytas“ tardytojo prikurdavo sugalvotų faktų, kartais net holokauste dalyvavusiems žmonėms priskirdavo veiksmus, kurių tie nedarė. Iš baudžiamųjų bylų ir po pusės amžiaus rašytų atsiminimų sunku nustatyti visus Viduklės vls. gyventojus, kurie dalyvavo parengiamuosiuose holokausto darbuose ir galiausiai šaudė moteris ir vaikus.

Aiškinantis su holokaustu Viduklės vls. susijusius įvykius, išryškėjo dar viena vietiniams žydšaudžiams ar žydus varinėjusiems „talkininkams“ būdinga ypatybė. Daugelis jų buvo kilę iš gretimų valsčių ar net tolimesnių vietovių. Kai kurių jų žmonos buvo vidukliškės. Tokie atsikėlėliai į Viduklės vls. buvo S. Terečka, P. Kučinskas (abu kilę iš Nemakščių vls.), A. Radavičius (iš Raseinių miesto), F. Stanelis (iš Vaiguvo vls.)¹¹⁰, P. Želabinas (iš Batakių vls.), S. Lekutis (iš Jurbarko vls.), A. Dapkus¹¹¹ ir t. t. Viduklėje gyvenusio žydo žudiko portretą vidukliškis S. Kutkauskas apibūdino taip: „Žydus šaudė žmonės be tautybės ir tikėjimo, be jokios moralės – sugyvulėję žmogžudžiai. Tarp jų nebuvo nė vieno inteligento, labiau apsišvietusio žmogaus, dorą ūkininko. Tai buvęs bernas, kalėjimo prižiūrėtojas, du broliai batsiuviai, dar keli žydo turto panūdę žmogėnai. Jiems nesvarbu, ką šaudyti, nes tai darė ne iš politinių įsitikinimų, bet tenkindami savo žemus instinktus, siekdami lengvesnio gyvenimo.“¹¹²

DĖL ŽYDŲ REZIGNACIJOS

Nagrinėjant Viduklės vls. (ir ne tik jo) žydų bendruomenės žūtį, kyla klausimas: kodėl žydai pasidavė visiškai nevilčiai, nesistengė gelbėtis, kai kurie net nenorėjo patikėti, kad bus išžudyti? Juk vietos žemaičiai būtų padėję išsislapstyti bent kelioms dešimtims norą gelbėtis parodžiusių kaimynų ar pažįstamų žydų. Tačiau dažnai žydai netikėjo pasiekiančia informacija apie jų tautiečių žudynes kitose Žemaitijos vietovėse, Kaune. Vylėsi, kad Raseiniuose ir kitur vykdytos žudynės liausis jų nepasiekusios. Be abejo, Lietuva – ne Danija, kur ir nacių okupacinis režimas buvo gerokai švelnesnis, o už sąsaurio – Švedija. Lietuvoje būtų buvę išgelbėta kur kas daugiau žydų, jeigu jie patys būtų ne taip beviltiškai laukę žudynių dienos. Juk provincijos getuose uždarytų ar laisviau izoliuotų žydų ryšių su vietos gyventojais, kurie parūpindavo jiems ir šiek tiek maisto, vokiečių pareigūnai visiškai nutraukti negalėjo. Viduklėje tuos ryšius getų kaliniai su savo artimesniais kaimynais lietuviais palaikė ir per ne itin stropiai savo pareigas atliekančius geto sargybinius.

Viduklėje, kaip ir daugelyje kitų vietų (bet ne visur), naciai atskyrė žydų vyrus nuo šeimų ne tik dėl jų „pavojingumo“ (kaip galinčius pasipriešinti) ar ketindami panaudoti juos kaip darbo jėgą. Turbūt siekta ir žydus nužmoginti, nualinti, kad jie nebeturėtų nei moralinių, nei fizinių jėgų pabėgti ir slapstytis. Žudynių strategai numatė, kad be vyrų likusios moterys su vaikais vargiai mėgins gelbėtis.

Buvo nemažai atvejų, kai Viduklės lietuviai patys siūlėsi slėpti pažįstamus žydus. Antai Šeštokynės k. gyvenęs Pranas Lagunavičius „pasisiūlė išgelbėti žydaites Beilą ir Rochą, tačiau su tuo nesutiko mergaičių tėvai“¹¹³. Blinstrubiškėse gyvenantis A. Živatkauskas, Lietuvos kariuomenėje tarnavęs

kartu su Hirša Hiršovičiumi, ne kartą jį ir kitus žydus ragino slėptis ir tam buvo numatęs slėptuvę¹¹⁴. Prie geležinkelio dirbęs Latakų k. gyventojas Benius Živatkauskas pranešė vyrų geto kaliniams apie žydų sušaudymą Batakiuose (Tauragės aps.) ir kitur, ragino bėgti¹¹⁵. Tačiau nuo šeimų atskirti vyrai, bijodami pakenkti savo artimiesiems, nesistengė gelbėtis, nors tam buvo nemažai galimybių, ir tikėjo nacių skleidžiamu melu, kad būtent juos su šeimomis išveš į specialias stovyklas¹¹⁶. Kad prie geležinkelio stoties izoliuoti žydai buvo tokie pasyvūs, įtakos, matyt, turėjo ir jų fizinė būklė po alinančių darbų, kankinimų ir patyčių, patirtas nužmoginimas. Tačiau bėgti taip pat nesistengė po savo vyrų ir jaunuolių išžudymo likusios ir tai žinojusios moterys, nors tam buvo visos galimybės, o vasaros metą kuri laiką slapstytis buvo galima netgi neturint „savo“ gelbėtojo.

Toks žydų pasyvumas mirties akivaizdoje „buvo nesuprantamas, nes, daugelio apklaustų vidukliškių tvirtinimu, visi nuo sunaikinimo pabėgę žydai būtų suradę prieglobstį lietuvių šeimose“¹¹⁶. Tačiau taip jau susiklostė, kad Viduklės vls. buvo išslapstyta daug daugiau žydų, į jo teritoriją patekusių iš kitų Lietuvos miestų ir miestelių, nei vietinių.

IŠGELBĖTI VALSČIAUS BENDRUOMENĖS IR KITI ŽYDAI

Viduklės vls. nei žydai, nei jų kaimynai lietuviai, lenkai ar rusai iš Antrojo pasaulinio karo 1939–1941 m. įvykių atgarsių nesuprato, koks pavojus gresia žydų bendruomenėms. To nenujautė net visuomenės veikėjai ir politikai. Tai visai suprantama. Nors A. Hitlerio ir nacių partijos valdomoje Vokietijoje ir užimtose šalyse žydai buvo persekiojami, bet iki 1941 m. birželį prasidėjusio

Vokietijos–SSRS karo metodiškai ir masiškai dar nebuvo žudomi. Netgi okupuotoje Lenkijoje pogromai buvo labiau išimtis nei įprastas reiškinys ir ten naudota marini mo pusbadžiu „technologija“. Ir tik 1941 m. vasarą Lietuvą naciai pavertė žydų masinių žudynių Europoje poligonu¹¹⁷, pirmiausia tokių rasiniais motyvais vykdomų masinių susidorojimų geografijoje „pažymėdami“ kai kurias Žemaitijos vietas prie Vokietijos sienos ir Kauną, paskui Vilnių, kai kuriuos didesnius miestus, o vėliau išmėgintas „technologijas“ perkeldami į provincijos apskritis. Lietuvos istoriografijoje ir publicistikoje pasirodė nuomonių, kad mūsų šalyje būtų buvę išgelbėta daugiau žydų, jeigu jie nebūtų pasidavę masinei rezignacijai ir patys būtų labiau stengęsi išsigelbėti. Šią nuomonę iš dalies patvirtina pagalbos žydams siūlymo, jų gelbėjimo ir išsigelbėjimo Viduklės vls. faktai¹¹⁸.

Rašoma, kad prie getu paverstos sinagogos Viduklės katalikų parapijos klebonas S. Jurgelevičius ar kunigas Stanislovas Ruša su zakristijonu Vincu Greičiumi apkrikštijo apie 20 miestelio žydžių ir jų vaikų¹¹⁹. Matyt, taip norėta išgelbėti bent dalį geto žydų. Tačiau vien tik katalikų krikšto dokumentai negalėjo apsaugoti nuo mirties nei suaugusių žydų, nei jų vaikų. Vėliau klebonas S. Jurgelevičius padėjo pasislėpti dviem žydaitėms pusseserėms ir surado joms globėjus. Tai buvo Riva Hiršovičiūtė (gavusi Olios vardą) ir Peškė Icikovičiūtė (tapusi Bernadeta). Jos, paragintos savo motinų ir padedamos sargybą ėjusio pagalbinio policininko, spėjo pabėgti iš geto sinagogoje naktį prieš moterų ir vaikų sušaudymą. Pirmąją mergaitę Trepėnų k. priglaudė dvi brolių Norkų šeimos, antrąją – Levickai iš Vejukų k.¹²⁰ Pas Norkus slėpta žydaitė nacmečio pabaigą sutiko prie Meškuičių (Šiaulių aps.). Ten ją globojo nuo 1943 m. į Viduklės bažnyčią paskirto jauno kunigo Algirdo Mociaus artimieji¹²¹. Tų žy-

daičių ir kitų žydų gelbėtojus bei Viduklės gyventojus, žinojusius apie šias pavojingas pastangas išslapstyti nacių persekiojamus žmones, apibūdina taiklus pasakymas, jog „apie trečdalis miestelio gyventojų žinojo apie išgelbėtas žydaites Maušaitę [Icikovičiūtę. – S. B.] ir Fajevaitę [Hiršovičiūtę. – S. B.], bet niekas okupantams neišdavė, o stengėsi kuo galėdami padėti jas išsaugoti“. Toliau rašoma: „Ona Gudaitienė savo pasakojime mini kunigą Simoną Jurgelevičių, vikarą kunigą Algirdą Mocių, Norkutę iš Alaviškių kaimo, seseris Levinskaites, Jaroslavą ir Česlovą Lekevičius, Mykolą Butkevičių, Benediktą Živatkauską, Juozą, Praną, Eugeniją Mocius, Eleną Gedminaitę. Jie tiesiogiai dalyvavo žydaičių gelbėjimo operacijose. Manome, kad ir jie turi teisę būti Pasaulio teisuolių sąrašė, o kiek pavardžių dar nežinome...“¹²²

Naciai stengėsi į naikinimą ir ypač į pasislėpusių žydų persekiojimą įtraukti ir lietuvių viešąją (tvarkos) policiją, ir lietuvių saugumo policiją¹²³. Tačiau nei liudytojų atsiminimuose, nei baudžiamosiose bylose nėra duomenų, kad prie slepiamų žydų žūtis būtų prisidėjęs Viduklėje gyvenęs ir 1941 m. vasaros holokausto įvykiuose pasireiškęs jau minėtas K. Šidlauskas, vėliau viešai žinomas kaip saugumo tarnautojas¹²⁴. Veikiausiai su šeima miestelyje gyvenančiam pareigūnui pakako kruvinų atsiminimų, susijusių su žydų bendruomenės naikinimu, dėl ko jis galėjo jausti ir sąžinės graužatį. Slapstomų žydų „nematydamo“ ir dauguma policininkų, kurie neretai iš anksto įspėdavo apie gresiantį pavojų. Žydų gelbėtojams labiau reikėdavo saugotis tik žydų krauju susitepusių kaimynų, kokio nors visiems žinomo skundiko ar pagarsėjusios ilgaliežuovės, skleidžiančios paskalas.

Kaip jau minėta, Viduklės vls. gyventojai slėpė ir išsaugojo daug kitų valsčių ir apskričių žydų. Pavyzdžiui, atokiame nuo svarbių vieškelių Keidžių k. žydus slapstė beveik visi

ūkininkai. 1941 m. lapkričio mėn. Teklės ir Jaroslavo Rakevičių sodyboje buvo įkurdinta žydaitė, iki tol slapstyta Eržvilko vls., kur gelbėtojams apie gresiantį pavojų pranešė vietos policijos viršininkas. Vėliau J. Rakevičius iš Kauno į Keidžius per kelis kartus atvežė 35 žydus. 1944 m. vien Rakevičiai kurį laiką globojo net 27 žydus, daugumą jų buvo iš Kauno geto¹²⁵. 1941 m. šešių asmenų žydų šeimą iš Eržvilko priglaudė Elenos ir Jokūbo Selvenių šeima iš Taubučių k. Jame ir gretimame Trakų (Trakiškių) k. žydus slėpė ir globojo ir daugiau ūkininkų. Kempalių k. žydę trejus metus slėpė Antanina ir Marijona Levickaitės¹²⁶. Iš kitur atvykę žydai epizodiškai buvo slapstomi ir Viduklės miestelyje¹²⁷. Nuo mirties žydus gelbėjo ir kitose Viduklės vls. vietovėse. Slėpti žydus, juos remti buvo labai pavojinga veikla, grėsusi mirtimi ir gelbėtojams. Tačiau Viduklės vls., kaip ir visoje Lietuvoje, pokario sovietmečiu nebuvo pasirūpinta nei žydų gelbėtojų sąrašais, nei jų pagerbimu¹²⁸.

Iš pateiktų atsiminimų apie žydų gelbėjimą fragmentų ir kitų faktų, iš draugiškų lietuvių ir žydų santykių Viduklės vls. konteksto galima daryti bent prielaidą, jog patys Viduklės žydai nepasinaudojo visomis galimybėmis, kad išsigelbėtų dar bent kelios dešimtys jų bendruomenės narių. Kol kas žinomos tik kelių išsigelbėjusių Viduklės vls. žydų pavardės. Be paminėtų miestelio merginų, iš 1941 m. žydų bendruomenės išliko Arkis Dovidavičius. Jis 1941 m. pasitraukė į Rytus, o į Lietuvą grįžo kaip 16-osios lietuviškosios divizijos raudonarmietis. 1969 m. A. Dovidavičius buvo ir minėto A. Korsako teismo posėdžių salėje¹²⁹. Šienlaukio (Šilaukio) k. buvo slapstoma čia gyvenusio žydo Abelio duktė. Gali būti, kad 1941 m. vasarą iš mirties spąstų pavyko ištrūkti ir daugiau vidukliškių žydų, kurie vėliau galėjo žūti traukdamiesi į rytus, vokiečių–sovietų fronte ar kitomis aplinkybėmis, o išsigelbėję,

slegiami artimųjų netekties, – nebeparvykti į gimtąjį valsčių. Izraelyje ir kitose šalyse gyvena Viduklės vls. žydų bendruomenės palikuonių, kurių seneliai ar tėvai išvyko iš Viduklės ar iš Lietuvos dar iki Antrojo pasaulinio karo arba 1940 m. sovietų okupacijos. Tačiau Viduklėje 1941 m. sunaikinta žydų bendruomenė jau nebeatgimė. Pasitraukus vokiečių kariuomenei, miestelyje kurį laiką gyveno tik keli žydai. 1960 m. nugriautas buvusios sinagogos pastatas. Valsčiaus žydų bendruomenės istoriją ir žūtį 1941 m. primena išlikę prieškario žydų namai prie miestelio gatvių, Viduklėje gyvenusių keliolikos kartų žydų kapai, žudynių vietų paminklai, tekstai knygose ir įvairiuose leidiniuose.

KRUVINOJI STATISTIKA

Ne mažiau kaip 81 žmogaus palaikai guli masinėje kapavietėje prie istorinių Viduklės žydų kapinių. Tos aukos įeina į K. Jägerio sudarytą iki 1941 m. gruodžio 1 d. nužudytų žydų ir kitų asmenų kruvinąją ataskaitą. Kartu su savo vaikais sušaudytos Viduklės žydės pateko į vieną K. Jägerio suvestinės eilutę, kurioje nurodyti 1941 m. rugpjūčio 18–22 d. Raseinių aps. nužudyti 1926 žydai: 466 vyrai, 440 moterų ir 1020 vaikų¹³⁰. Nežinoma, kokia žudikų vokiečių grupė šaudė Viduklės ir Nemakščių vls. vyrus prie Viduklės geležinkelio stoties. Nežinia, ar motorizuoto „skrajojančiojo būrio“ vado J. Hamanno ir jo viršininko K. Jägerio „buhalteriai“ pamiršo šias aukas įtraukti į „sunaikintų Reicho priešų“ statistiką¹³¹, ar toje vietoje žydus žudė ne 3/A operatyvinio būrio žmogžudžiai. Neaišku ir kiek Viduklės vls. žydų atsidūrė bendrame kape su kaimynais iš Nemakščių. Galima pridurti, kad 1941–1944 m. aukas ir nuostolius valsčiuje 1945 m. mėginusi nustatyti sovietų Ypatingoji komisija savo suvestinėse pateikė skaičius, kurie prieštarauja

vieni kitiems. Vienoje suvestinėje nurodytas 600 aukų skaičius su pastaba, kad 203 iš jų – karo belaisviai (t. y. raudonarmiečiai), kiti – „taikūs gyventojai“. Teigiama, kad „nuo bombų ir sviedinių“ žuvo 111 žmonių¹³². Tarp pastarųjų galėjo būti 1941 m. birželio mėn. žuvusių Viduklės vls. žydų. Vėliau publikuotame masinių žudynių sąrašė nurodoma, kad prie Viduklės geležinkelio stoties nužudyta „apie 200 vyrų [įskaitant Nemaškčių žydus. – S. B.]“, o prie žydų kapinių – „apie 100 moterų ir vaikų“¹³³.

Remiantis statistikos iki 1940 m. duomenimis, sovietmečiu tardytų holokausto dalyvių baudžiamosiomis bylomis, liudytojų parodymais ir kitais šaltiniais, galima teigti, kad per 1941 m. birželio mėn. įvykius ir egzekucijas bei abejas masines žydų žudynes galėjo būti nužudyta apie 160–170 Viduklės vls. žydų.

IŠVADOS

Viduklės vls. žydų bendruomenė buvo palyginti neturtinga. Jai sinagogą (nugriauta 1960 m.) pastatydino lietuvis F. Stanevičius. Dėl to ir dėl kitų priežasčių žydų ir lietuvių santykiai čia buvo artimesni nei Lietuvos miestuose ir daugelyje kitų Žemaitijos miestelių. 1940–1941 m. bolševikams nepavyko tautinių pagrindų supriešinti Viduklės vls. gyventojų. LAF vietos pogrindininkai antisovietinio 1941 m. Birželio sukilimo metu sudarė sukilėlių būrį, kuris aktyviau nepasireiškė, nes jau birželio 23 d. į valsčiaus teritoriją įsiveržė vermachtas. Tą dieną raudonarmiečiai ir vokiečių kareiviai nužudė daug civilių gyventojų, o dviejų žydų sušaudymą rasiniais motyvais galima laikyti holokausto Raseinių aps. pradžia. Naciams čia, kitaip nei Kražių vls., nepavyko įtraukti į susidorojamą su žydais LAF narių pagrindu

sudaryto sukilėlių būrio. Viduklėje nebuvo žydų pogromų. Naciai rado mažai vietos talkininkų. Į pagalbinę policiją įstojo tik keli vyrai. Viduklės viešojoji policija vengė dalyvauti veiksmuose prieš žydus.

Viduklės vls. buvo įrengti du getai – atskirai vyrams ir moterims (su vaikais). Vyrų getą (stovyklą), kuriame buvo įkalinti ir Nemaškčių vls. žydų vyrai, naciai įrengė Viduklės geležinkelio stoties gyvenvietėje. Šį getą saugojo vokiečių kareiviai, o jo komendantas mėgavosi savo sugalvotais sadistiniais kalinių kankinimais. Viduklės vls. žydės su vaikais ir vienas vyras buvo izoliuoti mūrinėje sinagogoje ir prie jos stovinčiame žydų name. Šį getą daugiausia saugojo Viduklės pagalbiniai policininkai.

Kitaip nei Kražių vls., kur žydai vyrai buvo išžudyti kartu su moterimis (liko tik vaikai), kaimyninio Viduklės vls. žydų bendruomenės suaugusieji sunaikinti dviem etapais. Pirmiausia prie geležinkelio stoties gyvenvietės buvo sušaudyti vyrai. Vyrų geto (stovyklos) kalinius, manoma, 243 žmones (įskaitant ir sušaudytus Nemaškčių žydus), prie Viduklės geležinkelio stoties išžudė automašinomis atvažiavę vokiečiai. Tarp jų galėjo būti apie 80 vidukliškių. Viduklės žydės su vaikais 1941 m. rugpjūčio 22 d. buvo sušaudytos prie miestelio žydų kapinių (prie kelio į Paupį). Šią egzekuciją vykdė iš Raseinių sunkvežimiu atvažiavusi žudikų lietuvių grupė, pasitelkusi kelis vietinius „talkininkus“, daugiausia iš Viduklės pagalbinės policijos. 1969 m. atlikus ekshumaciją, antrojoje žudynių vietoje rasti 81 žmogaus palaikai ar jų dalys.

Nemažai Viduklės vls. gyventojų dalyvavo gelbstint ir slepiant žydus, daugiausia atvykusius iš kitur. Valsčiaus žydai nepasinaudojo turėtais gerais ryšiais su lietuviais, kurie patys siūlė pagalbą, ir galimybėmis gelbėtis bei išsislapstyti bent kelioms dešimtims bendruomenės narių. Iš Vokietijos–SSRS karo

išvakarėse buvusios valsčiaus žydų bendruomenės išliko vos keli žmonės.

Nežinoma tikslaus 1941 m. vasarą nužudytų Viduklės vls. žydų skaičiaus – aukų turėjo būti 160–170. Nežinoma ir su holokaustu susijusių įvykių datų, išskyrus moterų ir vaikų sušaudymo datą – 1941 m. rugpjūčio

22-ąją. Tai Viduklės vls. žydų bendruomenės žūties diena.

Dokumentai liudija, kad Viduklės vls. vykdyti žydų diskriminavimą, izoliavimą ir naikinimą naciams buvo kur kas sunkiau nei kituose valsčiuose.

Nuorodos

¹ *Masinės žudynės Lietuvoje: Dokumentų rinkinys*, d. 1, Vilnius, 1963; tas pats, d. 2, Vilnius, 1973.

² K. Rukšėnas, *Hitlerininkų politika Lietuvoje 1941–1944 metais: Rankraštis*, 1970, Lietuvos MA Centrinė biblioteka.

³ S. Buchaveckas, „Kražių valsčiaus žydų bendruomenės žūtis 1941 m.: faktai, problemos, atsakymai, likę klausimai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 2(26), p. 33–36.

⁴ Masinių žudynių vietų sąrašas Lietuvos SSR, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 402.

⁵ Pavyzdžiui: R. Augustaitytė, „Ką priglaudė „laisvasis pasaulis“, *Stalinietis*, 1961, sausio 21 ir 24; „Ir ilgai tylėjęs prabyla“, *Naujas rytas*, 1970, sausio 8 ir 10.

⁶ *Viduklė*, Kaunas, 2002, 1134 p.

⁷ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *ibid.*, p. 251–273.

⁸ *Raseinių krašto žydai: Dokumentų ir straipsnių rinkinys*, Vilnius, 2004, 272 p.

⁹ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *ibid.*, p. 201–221.

¹⁰ *Raseinių krašto žydai*, p. 226–234.

¹¹ Žr. 1941 m. spalio 15 d. V. Štalekerio (W. Stahlecker) parengtos A operatyvinės grupės ataskaitą, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 18–19.

¹² R. Rakevičienės 1969 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47583/3, t. 1, l. 109.

¹³ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *Viduklė*, p. 256–258.

¹⁴ *Raseinių kraštas*, Kaunas, 2008, p. 217.

¹⁵ *Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotiniojo Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys*, Kaunas, 1925, p. 230.

¹⁶ 1937 m. vasario 27 d. Viduklės vls. savivaldybės raštas Raseinių aps. valdybai, LCVA, f. 379, ap. 3, b. 28a, l. 155.

¹⁷ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *Viduklė*, p. 256–258.

¹⁸ M. Rupeikienė, „Viduklės sinagoga“, *Raseinių krašto žydai*, p. 225.

¹⁹ *Raseinių kraštas*, p. 217.

²⁰ J. Pukino 1944 m. lapkričio 4 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8749/3, l. 127.

²¹ P. Mickus, „Liaudies seimo rinkimų duomenų klastojimas“, *Lietuvių archyvas*, t. 3, Kaunas, 1942, p. 27–28.

²² A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 203.

²³ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *Raseinių krašto žydai*, p. 211.

²⁴ *Ibid.*, p. 206–207.

²⁵ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 217–218.

²⁶ *Ibid.*, p. 222, 268.

²⁷ *Ibid.*, p. 225.

²⁸ S. Kutkausko atsiminimai, užrašyti A. Pociaus 2001 m., *ibid.*, p. 219–220.

²⁹ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *ibid.*, p. 219.

³⁰ *Ibid.*, p. 218.

³¹ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *ibid.*, p. 241.

³² S. Kutkausko atsiminimai, *ibid.*, p. 219.

³³ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *ibid.*, p. 220.

³⁴ *Ibid.*, p. 220–221.

³⁵ *Ibid.*, p. 211; A. Merkelis, „Lietuviai kariai bolševikų teisme“, *Lietuvių archyvas*, t. 4, Kaunas, 1942, p. 69.

³⁶ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 220.

³⁷ *Ibid.*, p. 261; S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias*, Vilnius, 1998, p. 237–238.

³⁸ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 234.

³⁹ *Ibid.*, p. 220.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 237.

- ⁴¹ Ibid., p. 239.
- ⁴² Ibid., p. 236.
- ⁴³ Ibid., p. 236; *Raseinių krašto žydai*, p. 231.
- ⁴⁴ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 241.
- ⁴⁵ Ibid., p. 237.
- ⁴⁶ *Raseinių krašto žydai*, p. 232.
- ⁴⁷ 1946 m. vasario 4 d. nutarimas dėl kaltinimo pateikimo A. Pilypui, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-11460, l. 11.
- ⁴⁸ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva*, Vilnius, 1998, p. 197; S. Buchaveckas, „Dėl Lietuvos žydų eksterminacijos nacių okupacijos pradžioje (1941)“, *Atgimimas*, 1995, balandžio 5.
- ⁴⁹ Žr. min. S. Buchavecko str. *Genocidas ir rezistencija*, 2009, Nr. 2(26), p. 39–40.
- ⁵⁰ *Raseinių krašto žydai*, p. 211.
- ⁵¹ S. Musvicko 1946 m. lapkričio 9 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8749/3, l. 125; A. Rupšio ir Z. Kazlausko akistatos protokolas, *ibid.*, l. 152.
- ⁵² A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 243.
- ⁵³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-16026, 8749/3, 7371/3, 1753/3.
- ⁵⁴ A. Rupšio ir Z. Kazlausko 1944 m. lapkričio 26 d. akistatos protokolas, *ibid.*, b. 8749, l. 152.
- ⁵⁵ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 261.
- ⁵⁶ J. Beržinsko 1946 m. rugsėjo 18 ir spalio 3 d. tardymo protokolai, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7371/3, l. 17–20.
- ⁵⁷ I. Bakšio apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47783/3, t. 1, l. 91–93; 1942 m. gegužės 27 d. Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Viduklės mstl., Raseinių aps., LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 5009 (lapai nenumuoti).
- ⁵⁸ Ch. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006, p. 56.
- ⁵⁹ 1941 m. liepos 5 d. skelbimas, LCVA, f. 1510, ap. 3, b. 158, l. 4.
- ⁶⁰ Ibid., l. 4–5.
- ⁶¹ Skaudvilės karo komendanto nurodymai, *ibid.*, l. 1.
- ⁶² S. Jegelevičius, „Lietuvių savivalda ir vokiečių okupacinė valdžia: tarp kolaboravimo ir rezistencijos“, *Genocidas ir rezistencija*, 2000, Nr. 1(7), p. 116.
- ⁶³ 1944 m. gruodžio 24 d. nutarimas dėl kaltinimo pateikimo, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8749/3, l. 174.
- ⁶⁴ Ibid., b. 7371/3, 8749/3.
- ⁶⁵ *Raseinių krašto žydai*, p. 232.
- ⁶⁶ A. Korsako 1969 m. rugsėjo 10 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47583/3, t. 1, l. 34.
- ⁶⁷ A. Bubnys, „Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai*, Vilnius, 2000, p. 155–179.
- ⁶⁸ *Raseinių krašto žydai*, p. 231.
- ⁶⁹ S. Tamašausko 1945 m. balandžio 20 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 36.
- ⁷⁰ R. Rakevičienės 1969 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47583/3, t. 1, l. 109; A. Korsako 1969 m. rugsėjo 10 d. kaltinamoji išvada, *ibid.*, t. 2, l. 146.
- ⁷¹ Ibid.
- ⁷² *Raseinių krašto žydai*, p. 232.
- ⁷³ Ibid.
- ⁷⁴ P. Jurgulienės atsiminimai, *ibid.*
- ⁷⁵ Ibid.
- ⁷⁶ Suvestinės žinios apie operatyvinio būrio Nr. 3 iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytas egzekucijas, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 131–133.
- ⁷⁷ A. Korsako 1969 m. rugsėjo 10 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47583/3, t. 1, l. 34.
- ⁷⁸ J. Bertašiaus 1944 m. lapkričio 15 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 8749, l. 142.
- ⁷⁹ S. Tamašausko 1945 m. balandžio 20 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 36.
- ⁸⁰ A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *Viduklė*, p. 262.
- ⁸¹ *Raseinių krašto žydai*, p. 232.
- ⁸² Šiaulių gebitskomisaro 1941 m. rugpjūčio 14 d. įsakymas, LCVA, f. 1753, ap. 3, b. 4, l. 27.
- ⁸³ *Raseinių krašto žydai*, p. 213.
- ⁸⁴ Ibid., p. 232.
- ⁸⁵ R. Rakevičienės 1969 m. spalio 15 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47583/3, t. 1, l. 109.
- ⁸⁶ I. Bakšio 1969 m. rugpjūčio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47783/3, t. 1, l. 92.
- ⁸⁷ P. Kučinsko 1947 m. spalio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8021/3, l. 18.
- ⁸⁸ Ibid., l. 16.
- ⁸⁹ Ibid., l. 21; I. Bakšio 1959 m. rugpjūčio 22 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 47783/3, t. 1, l. 91–93; J. Jakubausko 1944 m. lapkričio 11 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 8749, l. 131.
- ⁹⁰ J. Pukino 1944 m. lapkričio 4 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 8749/3, l. 127.

⁹¹ P. Jankausko 1944 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 8749, l. 136.

⁹² P. Selvenio 1945 m. balandžio 5 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 33.

⁹³ P. Jankausko 1945 m. balandžio 4 d. liudijimas, *ibid.*, l. 32.

⁹⁴ P. Jankausko 1944 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8749/3, l. 136.

⁹⁵ P. Kučinsko 1947 m. spalio 14 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 8021/3, l. 17.

⁹⁶ S. Tamašausko 1945 m. balandžio 20 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 36.

⁹⁷ P. Kučinsko 1947 m. spalio 14 d. tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8021/3, l. 19.

⁹⁸ *Ibid.*, l. 17–19, 26; A. Korsako 1969 m. gruodžio 17 d. teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. 47583/3, t. 2, l. 187.

⁹⁹ *Ibid.*, l. 20.

¹⁰⁰ P. Selvenio 1945 m. balandžio 5 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 33.

¹⁰¹ Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Viduklės mstl., Raseinių aps., *ibid.*, f. R-743, ap. 2, b. 5009 (lapai nenumeruoti).

¹⁰² P. Jankausko 1944 m. lapkričio 13 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 8749, l. 136.

¹⁰³ S. Tamašausko 1945 m. balandžio 20 d. liudijimas, LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 36.

¹⁰⁴ I. Bakšio apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47783/3, t. 1, l. 91–93; A. Linkaus 1969 m. rugpjūčio 26 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 80.

¹⁰⁵ A. Apučio 1944 m. spalio 31 d. apklausos protokolas, *ibid.*, b. 8749, l. 123.

¹⁰⁶ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 263.

¹⁰⁷ Suvestinės žinios apie operatyvinio būrio Nr. 3 iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytas egzekucijas, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ 1969 m. spalio 3 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47783/3, t. 1, l. 160.

¹¹⁰ Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Viduklės mstl., Raseinių aps., LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 5008 (lapai nenumeruoti).

¹¹¹ *Ibid.*, b. 5010.

¹¹² A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 262.

¹¹³ *Raseinių krašto žydai*, p. 212.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ A. Pocius, „Viduklės kraštas karų ir okupacijų audrose“, *Viduklė*, p. 262.

¹¹⁶ *Raseinių krašto žydai*, p. 212.

¹¹⁷ S. Buchaveckas, „Dėl Lietuvos žydų eksterminacijos nacių okupacijos pradžioje (1941)“, *Atgimimas*, 1995, balandžio 5.

¹¹⁸ *Raseinių krašto žydai*, p. 211–219; A. Pocius, „Viduklės žydų bendruomenė ir jos likimas“, *Viduklė*, p. 263–273.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 263; *Raseinių krašto žydai*, p. 232; R. Laukaitytė, „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1941–1944 m.: požiūris į žydų genocidą ir krikštą“, *Lituanistica*, t. 70, 2007, p. 10.

¹²⁰ *Raseinių krašto žydai*, p. 213–214.

¹²¹ *Ibid.*, p. 241, 246.

¹²² *Ibid.*

¹²³ A. Bubnys, „Lietuvių saugumo policija ir holokaustas“, *Genocidas ir rezistencija*, 2003, Nr. 1(13), p. 37.

¹²⁴ Lietuvos generalinės srities gyventojų surašymas. Viduklės mstl., Raseinių aps., LCVA, f. R-743, ap. 2, b. 5009 (lapai nenumeruoti).

¹²⁵ Č. Rakevičiaus atsiminimai, *Viduklė*, p. 269–270.

¹²⁶ *Raseinių krašto žydai*, p. 213.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 246–247.

¹²⁸ S. Buchaveckas, „Lietuvos inteligentijos vaidmuo gelbstint žydus nacių okupacijos metais“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 14, 1999, p. 237.

¹²⁹ „Ir ilgai tylėjęs prabyla“, *Naujas rytas*, 1970, sausio 10.

¹³⁰ Suvestinės žinios apie operatyvinio būrio Nr. 3 iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytas egzekucijas, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 133.

¹³¹ *Ibid.*, p. 131–132.

¹³² Vokiškųjų fašistų nusikaltimai Raseinių apskrityje (1945 m. Ypatingosios komisijos duomenys), LCVA, f. MK-1, b. 40, l. 3, 5, 30.

¹³³ Masinių žudynių vietų sąrašas Lietuvos SSR, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 402.

Gauta 2010 04 06
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Stanislovas Buchaveckas

HOLOCAUST IN THE RASEINIAI COUNTY: ANNIHILATION OF THE JEWISH COMMUNITY
IN THE VIDUKLĖ RURAL DISTRICT (JUNE–AUGUST 1941)

Summary

The article continues the holocaust research in the Raseiniai County, which was started with the paper about the massacre of Jews in the Kražiai rural district (see *Genocide and Resistance*, 2009, No. 2(26)). The Viduklė rural district was known for the friendly Jewish and Lithuanian relations. Lithuanian F. Stanevičius around 1870 built a brick synagogue (ruined in 1960) in Viduklė. Here in 1940–1941, the occupant Bolsheviks did not succeed in opposing the population on the national grounds; the anti-Soviet underground operated actively. During the anti-Soviet June 1941 Uprising, the squad of the rebels did not manifest itself more prominently, since already on June 23 the German army invaded the rural district territory. On that day, the Red Army and German soldiers massacred a big number of the civilian population, and the shooting of two Jews on the racist grounds may be considered as the beginning of the holocaust in the Raseiniai County. The Nazis did not succeed in involving a squad of rebels into the annihilation of the Jews (as it happened in Kražiai), since it decayed. In Viduklė, there were no Jewish pogroms. The Nazis found few local allies. Just several men entered the auxiliary police. The rural district public police avoided participating in the actions against the Jews.

Two Jewish ghettos, separately for men and women (with children), were organized. The men's ghetto in the

Viduklė railway station settlement (here also the Jewish men from the Nemakščiai rural district were imprisoned) was guarded by the German soldiers, and the commandant tortured the prisoners sadistically. The Jewish women with children from the Viduklė rural district were confined in the synagogue.

The German “professional” killers at first shot the prisoners in the men's ghetto (camp) (it is considered that there were 243 people, including, probably, about 80 Jews from Viduklė). The execution was not included into the 1 December 1941 bloody report by 3/A operational squad leader K. Jaeger. After several weeks, on August 22, 1941, Jewish women with children (no less than 81 persons) were shot at the township Jewish cemetery. The execution was carried out by a group of Lithuanian killers who came by lorry from the town of Raseiniai, with the aid of several local helpers. The holocaust in the rural district demanded 160–170 victims. Quite a number of rural district inhabitants participated in rescuing and hiding Jews, mostly brought from other places. The Jews from the Viduklė rural district who experienced resignation did not take advantage of the close relations with Lithuanians, who offered help and possibilities for several tenths of Jews from the rural community to save themselves.